

4

บทบาทของกลุ่มหรือองค์กร สาธารณประโยชน์ในสังคมไทย

กาญจนา ตั้งชลทิพย์

จัดทำโดย

โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

โดยการสนับสนุนของ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

บทบาทของกลุ่มหรือองค์กรสาธารณประโยชน์ในสังคมไทย*

อ.กาญจนา ตั้งชลทิพย์
สถาบันวิจัยประชากรและสังคม
มหาวิทยาลัยมหิดล

1. ความนำ

หากพิจารณาถึงประวัติศาสตร์ของสังคมไทย จะพบว่า มีการรวมกลุ่มของคนเพื่อร่วมมือทำกิจกรรมทางสังคม โดยเฉพาะการช่วยเหลือคนในสังคม กิจกรรมที่ดำเนินการนั้นอาจเป็นการช่วยเหลือผู้ที่ด้อยโอกาสกว่า หรืออาจช่วยเหลือบุคคลที่อยู่ในกลุ่มเดียวกับกลุ่มตนเอง จุดเริ่มต้นของการรวมกลุ่มเพื่อทำงานสาธารณประโยชน์กลุ่มแรกนี้จะเห็นจาก การรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือคนของกลุ่มทางศาสนาต่าง ๆ เช่น จากนักบวชของศาสนาคริสต์ทั้งนิกายโปรเตสแตนต์ และนิกายคาทอลิก ส่วนในการช่วยเหลือในลักษณะหลังจะเห็นได้ชัดจากการรวมกลุ่มของคนจีนในสังคมไทย ซึ่งกลุ่มองค์กรเหล่านี้ก็ได้พัฒนากิจกรรมของตนจากกลุ่มคนที่จำกัดไปสู่สังคมในวงกว้างโดยเน้นการช่วยเหลือในลักษณะการสงเคราะห์เหมือนกัน องค์กรสององค์กรนี้ถือได้ว่าเป็นองค์กรบุกเบิกในการทำงานด้านสาธารณประโยชน์ในสังคมไทย ต่อมาได้มีการรวมตัวของกลุ่มต่าง ๆ ที่เป็นการพัฒนาจากกลุ่มเหล่านี้ เป็นการรวมตัวกันใหม่ของกลุ่มคนใหม่ เพื่อทำงานในลักษณะเดียวกัน ขยายกิจกรรมให้เป็นการช่วยเหลือที่มีวัตถุประสงค์และกลุ่มคนเป้าหมายต่างกันออกไป เช่นการพัฒนาจากวัตถุประสงค์เพื่อการช่วยเหลือในลักษณะสงเคราะห์ เป็นการพัฒนาเพื่อให้คนที่ได้รับการช่วยเหลือสามารถช่วยตนเอง หรือพึ่งตนเองได้

อย่างไรก็ตาม ในขณะที่มีกระบวนการรวมกลุ่มขององค์กรต่าง ๆ ในสังคมเพื่อช่วยเหลือคนในสังคมก็จะพบว่า มีการรวมตัวกันของคนในสังคมเพื่อเคลื่อนไหว เรียกร้อง อันเป็นผลมาจากการที่ถูกเอารัดเอาเปรียบ จากทั้งคนในสังคมเดียวกัน หรือแม้กระทั่งจากภาครัฐ หรือรวมกลุ่มกันเพื่อรณรงค์ เพื่อพิทักษ์ผลประโยชน์ของกลุ่มหรือของสังคมในวงที่กว้างขึ้น

ในรายงานนี้จะศึกษาถึง พัฒนาการขององค์กรทางสาธารณประโยชน์กลุ่มต่าง ๆ ในสังคมไทย โดยจะเริ่มจาก องค์กรที่มีกิจกรรมในการสงเคราะห์ หรือให้ความช่วยเหลือในรูปการช่วยเหลือสงเคราะห์ จากนั้นจะพิจารณาถึงองค์กรหรือหน่วยงานที่ทำงานหรือดำเนินกิจกรรมที่มีวัตถุประสงค์ที่เน้นการพัฒนามากขึ้น ซึ่งองค์กรเหล่านี้ส่วนหนึ่งมีพัฒนาการมาจากองค์กรที่ทำงานในลักษณะสงเคราะห์มาก่อน ประกอบกับการเกิดแนวความคิดในการพัฒนาแนวทางที่กว้างขึ้น จึงมี

* บทความนี้ เป็นส่วนหนึ่งในองค์ประกอบที่ 1 ของโครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล และได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการขององค์กรช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาสังคม อันเป็นผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในประเทศไทย เช่น การเกิดการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม ทำให้มีการรวมกลุ่มเพื่อทำงาน หรือมีกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นตามมาหรือกลุ่มทำงานด้านสาธารณสุข ที่ต่อมาได้ขยายกิจกรรมในการป้องกันและควบคุมโรคเอดส์ เป็นต้น อย่างไรก็ตามในสังคมไทยยังมียุทธศาสตร์ที่รวมตัวกันขึ้นเพื่อเคลื่อนไหวและเรียกร้องสิทธิ หรือคัดค้านต่อต้านโครงการ หรือการดำเนินงานของภาครัฐ หรือเอกชนที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของพวกเขา โดยเฉพาะกลุ่มคนในระดับรากหญ้า (grass-root) หรือพูดง่าย ๆ ก็คือ กลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวของชาวบ้าน ที่มีลักษณะเป็นกา เคลื่อนไหวทางสังคม กลุ่มในลักษณะนี้ก็จะมีการศึกษาถึง ในรายงานอีกฉบับหนึ่งที่ศึกษาจากกลุ่มลักษณะนี้โดยตรง

2. จุดเริ่มต้นองค์กรสาธารณประโยชน์ในประเทศไทย

การรวมกลุ่มเพื่อร่วมกันดำเนินการกิจกรรมเพื่อช่วยเหลือคนในสังคมไทย กลุ่มแรก ๆ ที่เริ่มเข้ามามีบทบาทในกิจกรรมสาธารณประโยชน์ คือ กลุ่มขององค์กรคริสตศาสนา กลุ่มคนจีน และกลุ่มที่เกิดจากบุคคลชั้นสูงในสังคมไทย โดยในระยะแรกนั้น ลักษณะกิจกรรมที่ร่วมกันดำเนินการมักเป็นไปในลักษณะการสงเคราะห์เป็นหลัก โดยมักเป็นการรวมกลุ่มเพื่อสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสในสังคม หรือช่วยเหลือคนในกลุ่มของตน ต่อมาได้มีการรวมกลุ่มต่าง ๆ เพิ่มขึ้น โดยอาจออกมาในรูปของสมาคม มูลนิธิ ที่เป็นหน่วยงานที่มีการจดทะเบียน อย่างถูกต้องตามกฎหมาย หรือโครงการกิจกรรมที่ทำงานช่วยเหลือสังคมแต่ไม่ได้จดทะเบียน โดยกลุ่มหลังนี้มักเป็นกลุ่มที่เริ่มพัฒนาแนวคิด และการดำเนินการช่วยเหลือสังคมในลักษณะพัฒนามากขึ้น

2.1 องค์กรทางคริสต์ศาสนา

องค์กรสาธารณประโยชน์ ที่เป็นองค์กรทางคริสต์ศาสนา ถือได้ว่าเป็นองค์กรแรก ๆ ที่รวมตัวกันขึ้น เพื่อทำงานด้านสาธารณประโยชน์ โดยผู้ที่ดำเนินการในระยะต้น มักเป็นนักบวชต่างชาติ แต่ต่อมาได้มีคนไทยเข้ามามีส่วนร่วมช่วยเหลือในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ มากขึ้น ทั้งนี้เป็นผลจากการพัฒนาแนวความคิดของการช่วยเหลือ การขยายกลุ่มเป้าหมาย ตลอดจนกิจกรรมการดำเนินการช่วยเหลือที่ต่างกัน ในส่วนนี้จึงเป็นการเสนอให้เห็นภาพกว้าง ๆ ของบทบาทขององค์กรทางคริสต์ศาสนาที่ทำงานด้านสาธารณประโยชน์ในสังคมไทย

การเข้ามาของชาวตะวันตกในสังคมไทยในระยะแรกเป็นการเข้ามาของเหล่านักบวช เพื่อวัตถุประสงค์ของการเผยแพร่ศาสนา ทั้งนี้เนื่องจากพระมหากษัตริย์ของไทยในอดีตมักไม่กีดกันการเผยแพร่ศาสนาของชาวตะวันตก เหล่านักบวชของคริสต์ศาสนา โดยเฉพาะนิกายคาทอลิก จึงเข้ามามีบทบาทในสังคมไทยในหลาย ๆ ด้าน โดยไม่เพียงมุ่งเน้นการเผยแพร่ศาสนาเท่านั้น แต่จะมีขอบเขตไปถึงการช่วยเหลือคนในด้านต่าง ๆ ที่ทำได้ ทั้งนี้เนื่องจากอิทธิพลความเชื่อ และคำ

สอนของศาสนาที่มุ่งเน้นการช่วยเหลือผู้อื่นด้วย ทำให้กิจกรรมของบาทหลวงคาทอลิกเป็นบทบาทที่พยายามช่วยเหลือคนในสังคม โดยช่วงแรกของการทำงานอาจช่วยเหลือคนที่เข้ารีตนับถือศาสนาคริสต์ก่อน แต่ต่อมาก็ได้มีการขยายบทบาทความช่วยเหลือในวงกว้างขึ้น โดยเฉพาะงานด้านการศึกษา เยาวชน สาธารณสุข และงานพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นการก่อตั้งโรงเรียนเพื่อการศึกษา ซึ่งพบว่าโรงเรียนคาทอลิกจะได้รับความเชื่อถือและเป็นที่นิยมในหมู่คนไทยมาก (โดยเฉพาะ ในหมู่คนชั้นกลาง และชั้นสูง) และมีบางหน่วยงานที่ได้พัฒนาจากกิจกรรมที่เน้นการสงเคราะห์ เป็นการดำเนินงานในลักษณะปลูกจิตสำนึก และการเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ดังบทบาทของสภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา ที่มีศูนย์ตามสังฆมณฑลต่าง ๆ ที่รับผิดชอบงานด้านพัฒนาโดยตรง (เสรี พงศ์พิศ, 2525)

สำหรับบทบาทของคริสตศาสนิกนิกายโปรเตสแตนต์นั้น มักจะมีบทบาททางด้านความรู้ วิทยาการที่นำมาเผยแพร่ในสังคมไทย เช่น การริเริ่มหนังสือพิมพ์ "Bangkok Recorder" ในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้จะมีบทบาททางการศึกษาเช่นเดียวกับบาทหลวงคาทอลิก และบทบาททางสาธารณสุข ในการสร้างโรงพยาบาลช่วยเหลือผู้ป่วย โดยกลุ่มคนที่มิชชันนารีโปรเตสแตนต์เข้ามามีอิทธิพลคือกลุ่มคนจีนในเมือง และชาวเขาเผ่ากระเหรี่ยงทางภาคเหนือของไทย (Amara Pongsapich, 1994b) ส่วนบทบาทด้านการพัฒนาของนิกายโปรเตสแตนต์จะไม่ค่อยเด่นชัดเท่ากับการทำงานของบาทหลวงคาทอลิก จะมีองค์กรที่ทำงานสาธารณประโยชน์ที่เป็นที่รู้จักและมีกิจกรรมดำเนินงานที่ค่อนข้างชัดเจน คือ มูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย ที่เป็นองค์กรที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ และมีกิจกรรมครอบคลุมพื้นที่หลายจังหวัด โดยกิจกรรมในระยะแรกเป็นการให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ป่วย ต่อมาได้เน้นไปที่กลุ่มเด็ก และขยายงานไปสู่การพัฒนาชุมชนและครอบครัว รวมถึงการทำงานเกี่ยวกับโรคเอดส์ด้วย (นาถฤดี เต็นดวง และวรรณ จารุสมบัติ, 2535)

2.2 องค์กรชาวจีนในสังคมไทย

การที่คนจีนรวมกลุ่มกันขึ้น และกลุ่มชาวจีนเหล่านี้ ได้พัฒนาเป็นองค์กรที่ให้ความช่วยเหลือผู้ที่ประสบภัย และผู้ที่ด้อยโอกาสและกลายเป็นองค์กรสาธารณประโยชน์ที่มีวัตถุประสงค์ในลักษณะสงเคราะห์ในเวลาต่อมา อย่างไรก็ตามแม้ว่าลักษณะการดำเนินการกิจกรรมด้านการกุศลขององค์กรสาธารณประโยชน์ของชาวจีน ยังไม่พัฒนาการเป็นกลุ่มประชาสังคมที่สมบูรณ์ได้กลุ่มหนึ่งเช่นเดียวกับกลุ่มองค์กรสาธารณประโยชน์ ที่เน้นด้านการสงเคราะห์อื่น ๆ เนื่องจากยังไม่มีกระบวนการให้การศึกษาสอนให้ผู้ที่ทำบุญอุทิศเงิน สิ่งของในวงกว้างกว่าเรื่องส่วนตัว (ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคการณ์ไกล, 2540) แต่ก็ถือว่า กิจกรรมการรวมตัวลักษณะนี้ เป็นการรวมกลุ่มกันโดยมีวัตถุประสงค์ และดำเนินกิจกรรมร่วมกัน และสามารถพัฒนาไปสู่ประชาสังคมกลุ่มหนึ่งได้ และกลุ่มองค์กรลักษณะนี้เป็นกลุ่มการรวมตัวกันซึ่งน่าสนใจในพัฒนาการ จึงจะขอนำมาพิจารณาในลักษณะองค์กรประชาสังคมที่ทำงานด้านสาธารณประโยชน์

นอกจากนี้กลุ่มชาวจีน ได้เติบโตจนกลายเป็นกลุ่มที่มีบทบาทอย่างมากต่อวงการเศรษฐกิจไทย ในเวลาต่อมา โดยจะเป็นกลุ่มนักธุรกิจ และดำเนินกิจการธุรกิจที่สำคัญในสังคมไทย และได้พัฒนาเป็นองค์กรที่มีอิทธิพลต่อสถาบันการเงินและการเมืองของไทย ซึ่งพบว่าในระยะหลังบทบาทขององค์กรทางธุรกิจได้ขยายขอบเขตความสนใจมาสู่การช่วยเหลือ และพัฒนาสังคมด้วย ในส่วนนี้ของรายงานจะศึกษาพัฒนาการของกลุ่มชาวจีน และองค์กรชาวจีนในสังคมไทย

ความเป็นมาของกลุ่มชาวจีน และพัฒนาการเป็นองค์กรสาธารณะประโยชน์เพื่อสังคม

คนจีนได้อพยพเข้ามาในเมืองไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่บทบาทของคนจีนในระยะต้นๆ นั้นจะไม่เด่นชัด เนื่องจากยังมีจำนวนไม่มากนัก คนจีนเข้ามาเมืองไทยมากขึ้น หลังจากประเทศไทยเปิดระบบเศรษฐกิจต่อการค้าระหว่างประเทศ ตอนกลางทศวรรษที่ 19 (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2539) แต่บทบาทคนจีนก็ยังไม่ได้รับความสนใจจากภาครัฐเท่าไรนัก จนกระทั่งเกิดความเคลื่อนไหวทางด้านลัทธิชาตินิยมในสังคมไทย โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งก่อให้เกิดความไม่ไว้วางใจชาวจีน จนมีการสมณานามชาวจีนว่าเป็น “ยิวบุรพา” เนื่องจากคนจีนมักจะประกอบอาชีพการค้าและเริ่มมีบทบาททางเศรษฐกิจมากขึ้น แต่ยังไม่มีการควบคุมหรือต่อต้านชาวจีนอย่างรุนแรง อย่างไรก็ตามได้ส่งผลให้คนจีนรวมตัวกันในลักษณะ “สมาคมลับ” ซึ่งในสายตาของรัฐบาลจะมองว่าเป็นกลุ่มคนซึ่งทำการผิดกฎหมาย แต่ในสายตาของคนจีนด้วยกันจะมองว่าเป็นองค์กรที่ช่วยเหลือคนจีนด้วยกัน โดยช่วยเหลือในวิธีการต่างๆ ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีนโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยมที่ต่อต้านคนจีนเป็นส่วนใหญ่ ประกอบกับในขณะนั้น ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ในประเทศจีน มีการกวาดล้างปราบปรามองค์กร สมาคมและผู้นำชาวจีน เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2539) และอมรา พงศาพิชญ์ (1994 b) สรุปตรงกันว่า (บนพื้นฐานของการศึกษา William Skinner ที่อ้างในบทความทั้งสอง) ในสถานการณ์เช่นนี้ พ่อค่านักธุรกิจเชื้อสายจีนไม่พยายามจะใช้วิถีทางการเมืองเพื่อตอบโต้ แต่ออกมาในลักษณะยอมรับสภาพการณ์ และปรับตัว โดยพยายามรวมตัวกันตั้งสมาคม และใช้องค์กรสมาคมเหล่านี้ เป็นที่แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารในกลุ่มธุรกิจเดียวกัน และกำหนดมาตรการต่าง ๆ เพื่อปรับตัวรับต่อข้อกำหนดกฎเกณฑ์ และการคุกคามของรัฐบาล

ในขณะเดียวกันชาวจีนได้เริ่มก่อตั้งองค์กรที่เป็นทางการขึ้น ในลักษณะองค์กรสงเคราะห์ช่วยเหลือ ด้วยเหตุผลที่ว่ารัฐบาลให้ความสนใจในเรื่องเหล่านี้น้อยมาก ชาวจีนจึงรวมตัวเพื่อดำเนินการกิจกรรมช่วยเหลือโดยระยะแรกนั้นจะช่วยเหลือชาวจีนที่ยากจนก่อน การเกิดขึ้นของมูลนิธิ ป่อเต็กตึ้ง ในปี พ.ศ. 2463 ถือเป็นองค์กรแรกที่เป็นองค์กรสาธารณะประโยชน์ ที่ได้ก่อตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการ มูลนิธินี้ได้ขยายกิจกรรมที่เริ่มต้นจากการช่วยเหลือแก่คนจีนและสังคมจีนที่ต่อมาได้ขยายการช่วยเหลือแก่บุคคลทั่วไป และพัฒนากิจกรรมต่างๆ เพิ่มขึ้น เช่น การช่วยเหลือผู้ประสบภัยต่างๆ โดยได้จดทะเบียนเป็นมูลนิธิ เมื่อ พ.ศ. 2480 ซึ่งการเกิดขึ้น

ของมูลนิธิป่อเต็กตึ๊ง ได้ก่อให้เกิดมูลนิธิหรือสมาคมที่มีกิจกรรมในลักษณะเดียวกันอย่างมาก
มาในสังคมไทย มูลนิธิที่มีความเด่นเท่า ๆ กันจะได้แก่ มูลนิธิร่วมกตัญญู

มีงานศึกษาเกี่ยวกับมูลนิธิของชาวจีนในประเทศไทยของ ผศ.ดร.จิรพรรณ ภักดีบุตร ผศ.
ดร.กลั่นแก้ว จันทานนท์ และผศ.สุดี ปากพจน์ ที่ได้ร่วมกันสำรวจมูลนิธิการกุศล โดยได้ศึกษา
มูลนิธิป่อเต็กตึ๊ง และมูลนิธิร่วมกตัญญูเป็นกรณีศึกษาโดยจากศึกษาเอกสาร และสัมภาษณ์เจ้า
หน้าที่ระดับบริหารของมูลนิธิทั้งสอง และได้สรุปข้อค้นพบ ถึงแรงผลักดันให้เกิดมูลนิธิของทั้ง
สอง ไว้ในจุลสารประชาคมวิจัย ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยฉบับที่ 8, กรกฎาคม
2539 หน้า 11-19 ไว้ดังนี้

- 1) เรื่องของแรงศรัทธาในศาสนาและการกุศล จึงดำเนินงานสาธารณกุศล โดยเจริญ
รอยตามคำสั่งสอนและวัตรปฏิบัติของพระภิกษุจีนนาม “ไต้ฮง” ของมูลนิธิป่อเต็กตึ๊ง
หรือพ่อปู่และศาลเจ้าช้ำไต้เต็กกิง ของมูลนิธิร่วมกตัญญู
- 2) เริ่มจากการจัดตั้งกลุ่มเพื่อช่วยเหลือชาวจีนอพยพด้วยกัน โดยรวมกลุ่มกันช่วยเหลือ
สงเคราะห์กันและกัน และต่อมาได้ขยายให้มีการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ ใน
ลักษณะของคนรวย หรือคนที่มีฐานะแล้วช่วยคนจน
- 3) การที่การจัดบริการของรัฐ โดยเฉพาะด้านสวัสดิการสังคม ไม่เพียงพอกับความต้องการ
ที่เกิดขึ้น อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของไทย
- 4) การระดมทุน เป็นการไม่เน้นการเรียกราย แต่เป็นการรับบริจาคเท่านั้น ซึ่งขึ้นอยู่กับ
ความศรัทธาของคน
- 5) ลักษณะการประชาสัมพันธ์ส่วนใหญ่เป็นลักษณะการ “บอกต่อ” หรือวิธีการ “ปากต่อ
ปาก” ที่บอกเล่าถึงการทำงานของอาสาสมัคร ซึ่งไม่ได้รับค่าจ้างหรือค่าตอบแทน

การก่อตัวและการพัฒนาของสมาคมธุรกิจ*

ดังที่ได้กล่าวในช่วงแรกถึงการรวมตัวของกลุ่มพ่อค้าคนจีนเป็นสมาคมเพื่อช่วยเหลือกัน
และเกิดเป็นสมาคมหอการค้าจีน ที่มีสมาชิกที่เป็นบริษัทดำเนินธุรกิจต่าง ๆ และสมาคมการค้า
แต่เป้าหมายการรวมตัวในระยะแรกเป็นการตั้งขึ้นเพื่อประสานและปกป้องคนจีน มากกว่าจะเป็น
ตัวแทนของผลประโยชน์ทางธุรกิจ อันเป็นผลมาจากการบีบคั้นของรัฐบาลไทย แต่ต่อมาเมื่อการ
บีบคั้นคลี่คลายลง ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งเน้นนโยบายเศรษฐกิจแนวใหม่ ที่ส่งเสริม

* ข้อมูลส่วนใหญ่ตอนนี้ได้จาก เอนก เหล่าธรรมทัศน์. มองเศรษฐกิจการเมืองไทยผ่านการเคลื่อนไหวของ
สมาคมธุรกิจ. กรุงเทพมหานคร : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการ
พัฒนา. 2539

การขยายกิจการทางธุรกิจ โดยรัฐไม่เข้าแทรกแซง แต่จะช่วยสนับสนุน เช่น การยกเว้นภาษี หรือการลดภาษีนำเข้าวัตถุดิบ เป็นต้น และต่อมาในสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร ก็ได้มีนโยบายเกี่ยวกับสมาคมธุรกิจอย่างเป็นระบบครั้งแรก โดยออกพระราชบัญญัติหอการค้า และพระราชบัญญัติสมาคมการค้า ในปีพ.ศ.2509 ซึ่งการออกพระราชบัญญัติทั้งสองไม่ได้มีผลกระทบต่อสมาคมที่คนจีนมีบทบาทมากนัก แต่ถูกผลักดันออกมาเพื่อพยายามจัดโครงสร้างของสมาคมต่างๆ ที่มีอยู่ให้มีสถานะที่เป็นทางการขึ้น

ในช่วงรัฐบาลหลัง 14 ตุลาคม 2516 และ 6 ตุลาคม 2519 สมาคมธุรกิจการค้ายังไม่ค่อยมีบทบาทมากนัก แต่ดูเหมือนจะลดบทบาทลงด้วยซ้ำ เนื่องจากเป็นช่วงที่การเมืองไทยเป็นประชาธิปไตย แม้จะเป็นช่วงสั้นๆ ก็ตามแต่มีผลทำให้เกิดบรรยากาศทางการเมืองที่ค่อนข้างเสรี และเกิดการขยายตัวของกลุ่มเรียกร้องต่างๆ กลุ่มธุรกิจการค้าจีนจึงชะลอบทบาทลงไป แต่นักธุรกิจจำนวนหนึ่งเริ่มเข้าสู่การเมือง โดยลงรับสมัครเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎร และเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารประเทศในตำแหน่งรัฐมนตรีมากขึ้น โดยเฉพาะสมัยที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี แต่หลังจากนั้นภายใต้รัฐบาลที่ได้รับการสนับสนุนจากทหารของนายธานินทร์ กรัยวิเชียร และรัฐบาลของพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมนันท์ แม้จะไม่มีนโยบายสนับสนุนความเข้มแข็งของกลุ่มธุรกิจเท่าใดนัก แต่ผู้นำของกลุ่มธุรกิจต่างๆ กลับพยายามกระชับความร่วมมือกัน โดยเฉพาะสมาคมระดับนำ 3 สมาคม คือสภาหอการค้า สมาคมอุตสาหกรรมไทย และสมาคมธนาคารไทย ที่ตัดสินใจรวมตัวกันเป็นคณะกรรมการว่าด้วยการค้า อุตสาหกรรม และการธนาคาร และคณะกรรมการชุดนี้ได้เสนอรัฐบาลจัดตั้ง คณะกรรมการที่ปรึกษาเพื่อดูแลและแก้ไขปัญหาการขาดดุลการค้า และปัญหาเศรษฐกิจที่เรื้อรัง ส่วนคณะกรรมการนี้ประกอบด้วย ข้าราชการระดับบริหาร และผู้บริหารของสมาคมธุรกิจทั้งสาม อย่างไรก็ตามคณะกรรมการชุดนี้ ยังไม่สามารถสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างภาครัฐและเอกชนได้ เนื่องจากเอกชนมองว่า รัฐบาลไม่ค่อยจริงจัง และไม่มีกลไกที่มีประสิทธิภาพในการผลักดันให้มีการดำเนินการตามข้อเสนอแนะ ในขณะที่ภาครัฐก็มองว่าภาคธุรกิจใจร้อน จึงแทบไม่มีการนำเอาข้อคิดต่างๆ ไปปฏิบัติ

การร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชนเริ่มจริงจังอีกครั้งในสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี โดยมีการแต่งตั้งคณะกรรมการร่วมภาครัฐและภาคเอกชน (กรอ.) ในปีพ.ศ. 2524 ที่มีผู้แทนจากหอการค้าไทย สมาคมอุตสาหกรรมไทย และสมาคมธนาคารไทย และรัฐมนตรีที่รับผิดชอบด้านเศรษฐกิจเป็นกรรมการ และมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน นอกจากนี้ รัฐบาลยังได้สนับสนุนองค์กรธุรกิจในส่วนภูมิภาค โดยสนับสนุนการตั้งหอการค้าจังหวัด และจัดการศึกษาอบรมแก่ผู้นำธุรกิจท้องถิ่น เกี่ยวกับเรื่องสมาคมธุรกิจ พร้อมผลักดันให้เกิดคณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชนในระดับจังหวัด ผลการส่งเสริมของภาครัฐก็คือ มีหอการค้าครบทุกจังหวัดในปี พ.ศ. 2529 ทำให้สมาคมธุรกิจในสังคมไทย มีพัฒนาการไปสู่ระดับท้องถิ่นมากขึ้น

นอกจากนี้ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ยังได้ประเมินบทบาทของสมาคมธุรกิจ ในฐานะกลุ่มผลประโยชน์ว่า สามารถส่งผลต่อการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจในระดับสาระสำคัญได้ สมาคมที่

เป็นระดับนำที่เป็นองค์กรประสาน และสมาคมการค้าสำคัญในกรุงเทพฯ ก็สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการร่างกฎหมายที่ควบคุมการทำงานของภาคเอกชน แต่ยังเห็นว่ากลุ่มธุรกิจยังไม่มีบทบาทมากนักในการพัฒนาแนวทางประชาธิปไตย ส่วนหนึ่งเนื่องจาก การมีกฎหมายห้ามไม่ให้สมาคมธุรกิจเกี่ยวข้องกับการเมือง ประกอบกับการมีการประสานประโยชน์ระหว่างภาครัฐและเอกชน รัฐพยายามตอบสนองต่อปัญหาของธุรกิจทำให้กลุ่มธุรกิจไม่กระตือรือร้นให้ได้มาซึ่งนโยบายที่ต้องการมากนัก

สำหรับสมาคมในระดับจังหวัดนั้น หอการค้าจังหวัดจะมีความสำคัญมากที่สุด โดยความสำเร็จในการจัดตั้งนั้นมีใช่มาจากการผลักดันของภาครัฐ และหอการค้าไทยเท่านั้น แต่พบว่าส่วนหนึ่งมาจากการที่ผู้นำธุรกิจในท้องถิ่นทุ่มเทเสียสละ และพบเช่นกันว่า ผู้ก่อตั้งส่วนใหญ่มาจากสมาคมการค้าที่มีมาก่อน หรือจากกลุ่มนักธุรกิจ ที่รวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการในรูปของกิจกรรมสมาคม เพื่อระดมเงินกู้ที่จำเป็นสำหรับสมาชิกกลุ่ม กิจกรรมที่สำคัญของหอการค้าจังหวัด อาจแบ่งได้ 3 ประเภทคือ 1) การติดต่อกับรัฐบาล 2) การให้บริการแก่ชุมชนและสมาชิก และ 3) กิจกรรมระหว่างจังหวัด

การติดต่อกับรัฐบาล มักเป็นการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานของรัฐ และคณะกรรมการประสานงานภาครัฐและเอกชน จังหวัด เรื่องหรือประเด็นที่ติดต่อไปมักเป็นเรื่องการให้รัฐบาลปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ลดขั้นตอน ลดภาษี ปรับปรุงบรรยากาศการลงทุนในจังหวัด เป็นต้น

การให้บริการต่อชุมชนและสมาชิก กิจกรรมที่หอการค้าจังหวัดดำเนินการมักเป็นกิจกรรมการจัดงานแสดงสินค้า หรือเทศกาลต่าง ๆ เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจของจังหวัด มีบางหอการค้าจังหวัดเช่น หอการค้าขอนแก่น และนครราชสีมา ที่เริ่มทดลองให้บริการเกี่ยวกับการดำเนินงานด้านกฎหมายและกระบวนการที่ต้องติดต่อกับหน่วยราชการ เช่น การขอหรือต่อใบอนุญาตต่าง ๆ หรือเป็นตัวแทนของสมาชิกในการเรียกร้องค่าเสียหายต่าง ๆ

กิจกรรมระหว่างจังหวัด จะพบความร่วมมือระหว่างจังหวัด ทั้งนี้เพื่อวัตถุประสงค์ผลักดันความต้องการร่วมกัน หรือแก้ไขปัญหาร่วมกัน เช่น หอการค้าจังหวัดแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ร่วมมือกันผลักดันให้มีการเปิดเสรีทางการค้าชายแดนกับลาวและกัมพูชา หรือ หอการค้าจังหวัดภาคใต้ ได้เผยแพร่เกี่ยวกับปัญหาอาชญากรรม และความรุนแรงในจังหวัดของตน และเรียกร้องให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาลำนี้ เป็นต้น

ซึ่งนอกจากวัตถุประสงค์ดังกล่าวแล้วที่สำคัญคือ หอการค้าจังหวัดเหล่านี้พยายามจะเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับสมาชิกของตน และเพิ่มอำนาจการต่อรองกับหอการค้าไทย จึงได้มีการตั้งองค์กรอิสระที่เรียกว่า คณะกรรมการเพื่อการพัฒนาหอการค้าจังหวัดขึ้น เพื่อผลักดันให้เป็นอิสระจากรัฐบาล และได้ขอเงินทุนสนับสนุน โดยเฉพาะทุนจาก Center for International Private Enterprise (CIPE) ของประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นองค์กรที่แสวงหากำไร ทำงานถึงเอกชน มี

เป้าหมาย “เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับสถาบันประชาธิปไตยทั่วโลก โดยวิถีทางเอกชน ไม่พึ่งพิงรัฐบาล” คณะกรรมการชุดนี้ได้พยายามผลักดันการฝึกอบรมที่จำเป็นในการสร้างเครือข่ายของหอการค้าจังหวัด อย่างไรก็ตามทางหอการค้าไทยก็ได้พยายามประสานประโยชน์กับหอการค้าจังหวัดอย่างมาก ประกอบกับการเกิดความแตกแยกภายในหอการค้าระหว่างจังหวัดเอง บทบาทอิสระของหอการค้าระหว่างจังหวัดจึงลดลงไป อย่างไรก็ตามก็มีกลุ่มบุคคลสำคัญของกลุ่มหอการค้าระหว่างจังหวัดที่พยายามผลักดันแนวคิดการสร้างให้หอการค้าจังหวัดต่าง ๆ ไปสู่ทิศทางของการพัฒนาประชาธิปไตย ซึ่งเป็นแผนการหรือเป้าหมายในระยะยาว ที่จะผลักดันนักธุรกิจระดับจังหวัดเข้าสู่การเมือง โดยจะต้องเป็นนักธุรกิจที่มีอุดมคติ มีความซื่อสัตย์ และมีหลักการ ดังนั้นหากแผนการระยะยาวไม่หยุดชะงักเสียก่อนโอกาสที่นักธุรกิจท้องถิ่นที่มีคุณภาพจะเข้าสู่การเมืองระดับประเทศก็มีโอกาสสูง

กลุ่มธุรกิจและกิจการการพัฒนาสังคม

นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้เคยกล่าวถึงหลายครั้งถึงบทบาทของคนมีเงิน และการช่วยพัฒนาสังคม ทั้งวงการอภิปรายและบทความต่าง ๆ โดยเฉพาะการช่วยพัฒนาสังคมในแง่ของความช่วยเหลือในการบริจาคเพื่อวัตถุประสงค์ เน้นเป็นการบริจาคเพื่อปัญญา โดยสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อสร้างปัญญาในด้านต่าง ๆ เช่น สนับสนุนให้เกิดการมีวรรณคดีที่ถูกต้องเกี่ยวกับการพัฒนาสังคม การพัฒนาชนบท ตลอดจนพัฒนาสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ การส่งเสริมการศึกษาของพระสงฆ์ การส่งเสริมสื่อเพื่อการพัฒนา ตลอดจนการให้ทุนอุดหนุนการสร้างสรรค์ เป็นต้น (ประเวศ วะสี, 2539)

ซึ่งในปัจจุบันก็พบว่าได้มีกลุ่มนักธุรกิจ ซึ่งอาจออกมาในรูปของบริษัท หรือปัจเจกชน ที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในบทบาทการพัฒนาสังคมมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการช่วยเหลือทางด้านสิ่งแวดล้อมของสมาคมสร้างสรรค์ไทย (ตาวิเศษ) ของคุณหญิงชดช้อย โสภณพานิช หรือกลุ่มบริษัทบางจาก หรือการเข้ามามีส่วนในการส่งเสริมการพัฒนาชนบทในเชิงธุรกิจของกลุ่มบริษัทซีพี เป็นต้น

2.3 กลุ่มหรือองค์กรที่ทำงานด้านสาธารณประโยชน์ของคนไทยในระยะแรก ๆ

การรวมตัวกันเพื่อทำงานด้านสาธารณประโยชน์ ที่ถือว่าเป็นของคนไทยจริง ๆ นั้น อาจเริ่มจากการตั้งสภาอุณาโลมแดง ซึ่งได้พัฒนาเป็นสภาภชาชาติไทยในเวลาต่อมา วัตถุประสงค์เริ่มแรกของการจัดตั้ง คือการช่วยเหลือทหารที่ได้รับบาดเจ็บ ต่อมาก็ได้ขยายความช่วยเหลือไปยังประชาชนโดยทั่วไป จากนั้นในสมัยจอมพลป. พิบูลสงคราม ได้มีการตั้งสภาวัฒนธรรมสตรี เพื่อส่งเสริมกิจกรรมทางด้านสังคมและวัฒนธรรม และให้ความช่วยเหลือแก่คนที่มีความต้องการความช่วยเหลือ และต่อมาสภาวัฒนธรรมสตรี ซึ่งได้ขยายสาขาไปยังจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศได้พัฒนากลายเป็น “สภาสตรีแห่งชาติในพระบรมราชินูปถัมภ์” เมื่อปี พ.ศ.2499 ที่มีกิจกรรมด้านสังคมสงเคราะห์ และมีบทบาทเป็นเสมือนองค์กรดูแลหน่วยงานที่ทำงานเกี่ยวกับผู้หญิง ซึ่งก็พบว่ามีบางหน่วยงาน หรือองค์กรที่ทำงานด้านผู้หญิง ไม่ได้เป็นสมาชิกของสภาสตรีแห่งชาติ เนื่อง

จากมิตถุประสงค์ตลอดจนการดำเนินการกิจกรรมขององค์กรที่แตกต่างกัน (Amara Pongsapich, 1994 a, b) ในบทความส่วนนี้จะกล่าวถึงองค์กรที่ทำงานด้านผู้หญิงมากนัก เนื่องจากมีบทความที่ศึกษาเรื่องนี้โดยเฉพาะอยู่แล้ว

นอกจากนี้จะมีองค์กรที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อทำงานด้านสังคมสงเคราะห์โดยตรง คือการจัดตั้ง “สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์” เมื่อปี พ.ศ. 2503 ด้วยการริเริ่มของกรมประชาสงเคราะห์ และองค์กรเอกชนจำนวนหนึ่ง โดยมีเป้าหมายสำคัญในการจัดตั้ง คือ เพื่อเป็นศูนย์ประสานงานและให้การส่งเสริมองค์กรที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทย กิจกรรมหลักนั้นจะเป็นงานด้านสังคมสงเคราะห์เด็ก เยาวชน สตรีและชนบท ตลอดจนการให้การสนับสนุนทั้งบริการและทุนแก่องค์กรที่เป็นสมาชิก ทั้งนี้เนื่องจากทุนส่วนใหญ่ เป็นทุนที่ได้รับจากรัฐบาล และเงินบริจาค ค่าบำรุงสมาชิก ที่เป็นแหล่งทุนภายในประเทศ (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และอื่นๆ , 2533)

นอกเหนือจากการรวมกลุ่มที่เป็นการริเริ่มจากคนไทยแล้ว จะเป็นการรวมกลุ่มที่เกิดจากองค์กรกิจกรรมจากต่างประเทศ ที่เข้ามาผลักดันความคิดในการจัดตั้งกลุ่มเพื่อเป็นสาขาขององค์กรแม่ในต่างประเทศ กลุ่มเหล่านี้จะได้แก่ สโมสร LIONS สโมสรโรตารี สโมสรซอนต้า สมาคมไว เอ็ม ซี เอ เป็นต้น การรวมตัวเหล่านี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทำงานด้านสังคมสงเคราะห์เป็นหลักใหญ่ แต่กิจกรรมในการหาสมาชิกเพิ่มก็เป็นเป้าหมายหลักเป้าหมายหนึ่งในการทำงาน การเข้ามาขององค์กรเหล่านี้ พบว่าในการเผยแพร่ความคิดในการจัดตั้งกลุ่มนี้ในระยะแรกจะค่อนข้างลำบาก เนื่องจากไม่มีผู้สนใจอย่างจริงจัง แม้ว่าจะเข้ามาในช่องทางของคนชั้นสูงก็ตาม ดังตัวอย่างของ การเข้ามาของความคิดการจัดตั้งสโมสร LIONS ที่ในระยะแรกมีผู้สนใจแนวความคิดเพียง 4-5 ท่านเท่านั้น แต่ต่อมาเมื่อมีการจัดตั้งขึ้น และมีสมาชิกเพิ่มขึ้น กิจกรรมต่างๆ ที่ทำก็เริ่มชัดเจนขึ้น จึงเกิดการขยายสาขาไปตามจังหวัดต่างๆ และได้เติบโตมาก โดยมีสมาชิกทั่วประเทศเป็นจำนวนมาก และกิจกรรมก็เริ่มมากขึ้น แต่ก็พบว่ากิจกรรมยังเป็น ลักษณะของการสงเคราะห์เป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นการมอบทุนการศึกษา เงิน สิ่งของ แก่ผู้ด้อยโอกาสในสังคม ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเด็กและเยาวชน ชาวชนบท ผู้สูงอายุ โดยไม่มีกิจกรรมในลักษณะเชิงพัฒนาเลย (สโมสร โลออนส์, 2539)

ลักษณะที่เด่น ๆ ของกลุ่มองค์กรที่ทำงานเน้นการสงเคราะห์ขั้นต้น คือ มักเป็นการรวมตัวเพื่อทำงานของบุคคลชั้นสูง หรือผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ค่อนข้างมั่นคง กิจกรรมส่วนใหญ่ที่ดำเนินการจึงออกมาในลักษณะของการให้ มากกว่าการพัฒนา เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม อย่างไรก็ตามยังพบว่า ได้มีการจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรที่ทำงานในลักษณะนี้เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประกอบกับการที่ประเทศจีนได้เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ ทำให้ภาครัฐเห็นความจำเป็นว่า ควรจะต้องมีกลไกเพื่อควบคุม การดำเนินงานของกลุ่มต่างๆ เหล่านี้จึงได้จัดตั้ง คณะวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้น และได้ออกพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้นเมื่อปีพ.ศ.2485 โดยได้ออกกฎระเบียบข้อบังคับให้กลุ่มต่างๆ จด

ทะเบียนเพื่อจัดตั้งขึ้นเป็นมูลนิธิ หรือสมาคม ซึ่งกฎข้อหนึ่งของการจดทะเบียน หรือการจัดตั้งเป็นมูลนิธิ หรือสมาคม คือ ต้องดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง และจะต้องมีการส่งรายงานกิจกรรมทุกปี และพบว่า ส่วนใหญ่กลุ่มที่ได้จดทะเบียน ขึ้นกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) มักเป็นการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมในด้าน การศึกษา วัฒนธรรม ศาสนา การสงเคราะห์และสาธารณกุศล โดยจะมีองค์กรที่กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาไม่มากนัก แต่อย่างไรก็ตามก็พบว่า ในปีพ.ศ.2540 นี้ มีสมาคมและมูลนิธิที่ได้รับอนุญาตให้จัดตั้งแล้วถึง 17,000 แห่ง และจากการรวบรวมตามลักษณะกิจกรรมของกลุ่ม ที่ได้จากการรายงานการดำเนินงานของสมาคม มูลนิธิ ที่ส่งมาให้ทางสวช. และผลจากการสำรวจข้อมูล ที่ได้รับกลับคืนมา พบว่าประมาณครึ่งหนึ่ง เป็นกิจกรรมที่เน้นด้านการศึกษาและกิจกรรมในลักษณะการดำเนินงานทั่วไป ที่มักมีกิจกรรมการดำเนินงานทั่วไป หรืออาจไม่มีกิจกรรมของตนเอง แต่อาจให้ความร่วมมือกับหน่วยงานหรือองค์กรอื่น ที่ขอบริจาคเป็นครั้งคราว (คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2540 ก)

3. พัฒนาการขององค์กรสาธารณประโยชน์

ในตอนี่ 2 ได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของการก่อตั้งองค์กรสาธารณประโยชน์ในสังคมไทย ซึ่งองค์กรที่ก่อตั้งขึ้นนี้ส่วนใหญ่ยังมีการดำเนินกิจกรรมอยู่ ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนกิจกรรมด้านสังคมให้ทันต่อสภาวะเหตุการณ์อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมบ้าง แต่กิจกรรมที่ดำเนินการก็ยังไม่ส่งผลในการเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของคนในสังคมมากนัก อย่างไรก็ตามในระยะเวลาต่อมา โดยเฉพาะระหว่างปี พ.ศ. 2521 เป็นต้นมา พบว่ามีการตั้งกลุ่มเพื่อทำงานด้านสังคมมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มกิจกรรมที่ทำงานด้านการพัฒนาชนบทจากข้อมูลของทำเนียบองค์กรพัฒนาเอกชนไทย 2533 พบว่าระหว่างปี พ.ศ.2521-2531 มีองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานพัฒนา ถึง 77 องค์กร โดยจะอยู่ในภูมิภาคถึง 65 องค์กร สำหรับองค์กรที่ทำงานเชิงสังคมสงเคราะห์ พบว่ามีการเพิ่มในจำนวนไม่น้อยกว่ากันนัก คือในช่วงเวลาเดียวกัน มีการจัดตั้งถึง 59 องค์กร (นาถฤดี เด่นดวง และวรรณ จารุสมบัติ , 2535) นับเป็นการเริ่มต้น ลงไปทำงานชนบทอย่างจริงจังของเหล่าปัญญาชน ที่ได้รับแนวความคิดเพื่อสังคม ซึ่งการรวมกลุ่มนี้จะออกมาในรูปของ โครงการพัฒนาต่างๆ ตลอดจนการเผยแพร่ความคิดทางด้านการพัฒนา และในขณะเดียวกันก็มีบางกลุ่มที่ลงไปทำงานกับกลุ่มผู้ด้อยโอกาส ในสังคมโดยตรง โดยเฉพาะกลุ่มเด็กและเยาวชน ทำให้เกิดการขยายตัวขององค์กรพัฒนาเอกชน ทั้งจำนวน ขนาด และบทบาทในสังคมอย่างเห็นได้ชัด

ในส่วนที่ 3 นี้จึงเป็นการเสนอให้เห็นภาพกว้างๆ ของการรวมกลุ่มต่างๆ เพื่อทำงานด้านสังคมที่เกิดขึ้นอย่างค่อนข้างมากและรวดเร็วในระยะหลัง ในลักษณะของการปรับตัวของกลุ่มหรือองค์กรตามพื้นที่และกิจกรรม จากนั้นเป็นการเสนอให้เห็นถึง การรวมกลุ่มทำงานตามกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจน และพัฒนาการของแนวความคิดและกิจกรรมที่ดำเนินการ ตลอดจนความพยายาม

ในการรวมกลุ่มต่าง ๆ ที่ทำงานในกลุ่มเป้าหมาย หรือที่มีลักษณะเดียวกันเข้าด้วยกันเพื่อให้เกิด ประสานงาน และช่วยเหลือกันและกัน

3.1 การกระจายตัวของกลุ่มหรือองค์กรสาธารณประโยชน์ตามพื้นที่และกิจกรรมที่ ดำเนินการ

เมื่อปี พ.ศ. 2533 สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้ดำเนินการรวบรวมรายชื่อ องค์กรพัฒนาเอกชนไทยไว้โดยได้จำกัดความหมายขององค์กรพัฒนาเอกชนว่า คือ องค์กรที่ทำงานด้านพัฒนา ด้วยตนเองทั้งหมด หรือบางส่วน ซึ่งจะรวมกิจกรรมไว้ 8 กิจกรรมได้แก่ สิทธิมนุษยชน พัฒนาชุมชน ข่าวนสารข้อมูล สนับสนุนและประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน ให้ทุนสนับสนุนการพัฒนาและช่วยเหลือแก่องค์กรหรือหน่วยงานอื่น สวัสดิการสังคม (สังคมสงเคราะห์) ธรรมชาติพิทักษ์ และสวัสดิการสังคมในการจัดตั้งของรัฐ โดยไม่นับรวมองค์กรหรือหน่วยงานใด ๆ ที่เน้นแต่การสงเคราะห์หรือให้ทุน โดยไม่ได้ทำงานพัฒนาด้วยตนเองไว้ในทำเนียบนี้ จำนวนองค์กรพัฒนาเอกชนที่รวบรวมไว้มีทั้งหมด 375 องค์กร โดยในตารางที่ 1 จะพบว่า กรุงเทพมหานคร จะเป็นแหล่งที่ตั้งขององค์กรพัฒนาเอกชนมากที่สุด คือมีถึง 140 องค์กร อย่างไรก็ตาม กรุงเทพมหานครจะเป็นเพียงศูนย์กลางที่ตั้งเพื่อประสานงานเท่านั้น เพราะกิจกรรมหรือโครงการส่วนใหญ่มักดำเนินงานในพื้นที่ชนบท จำนวนองค์กรที่ตั้งอยู่ในภาคเหนือตอนบนและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีจำนวนใกล้เคียงกัน คือ 79 องค์กร ในภาคเหนือตอนบน และ 78 องค์กรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นที่น่าสังเกตคือ ภาคกลางและภาคเหนือตอนล่าง มีจำนวนองค์กรตั้งอยู่เพียง 26 องค์กรเท่านั้น

สำหรับกิจกรรมที่ดำเนินการขององค์กรพัฒนาเอกชนที่รวบรวมไว้พบว่า กรุงเทพมหานคร และภาคใต้มีกิจกรรมที่เน้นการพัฒนา น้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับกิจกรรมลักษณะนี้ที่ดำเนินการใน องค์กรพัฒนาเอกชนในภาคกลางและภาคเหนือตอนล่าง ภาคเหนือตอนบน และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่มีประมาณ 40-50 เปอร์เซ็นต์ ในขณะที่กรุงเทพมหานครและภาคใต้มีเพียง 14 เปอร์เซ็นต์ สิ่งที่น่าสังเกตอีกส่วนหนึ่งคือ กว่า 30 เปอร์เซ็นต์ ขององค์กรพัฒนาเอกชน ในทุกภาคที่ยังมีการดำเนินงานกิจกรรมในลักษณะการสังคมสงเคราะห์อยู่ (ดูตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 การกระจายตัวของกลุ่มหรือองค์การสาธารณประโยชน์ ตามพื้นที่และกิจกรรม

เขต/กิจกรรม	สังคมสงเคราะห์	สังคมสงเคราะห์จัดตั้ง โดยรัฐบาล	สิทธิมนุษยชน	พัฒนา	ข้อมูลข่าวสาร/ สัมมนาวิจัย	สนับสนุนประสาน งานและฝึกอบรม	ให้เงินทุน	รณรงค์เผยแพร่	รวม
กทม.	35.7 (50)	0.7 (1)	4.3 (6)	14.3 (20)	2.1 (3)	14.3 (20)	2.9 (4)	25.7 (36)	100.0 (140)
ภาคกลางและ ภาคเหนือตอน ล่าง	42.3 (11)	3.8 (1)	-	50.0 (13)	-	-	-	3.8 (1)	100.0 (26)
ภาคเหนือตอน บน	39.2 (31)	-	1.3 (1)	40.5 (32)	7.6 (6)	2.5 (2)	-	8.9 (7)	100.0 (79)
ภาคใต้	57.7 (30)	15.4 (8)	1.9 (1)	13.5 (7)	-	1.9 (1)	-	9.6 (5)	100.0 (52)
ภาคอีสาน	35.9 (28)	2.6 (2)	1.3 (1)	42.3 (33)	3.8 (3)	1.3 (1)	-	12.8 (10)	100.0 (78)

3.2 การรวมกลุ่มทำงานด้านสาธารณประโยชน์ตามกิจกรรมหลัก

จากข้อมูลขององค์กรพัฒนาเอกชน ทำให้เห็นว่า ส่วนใหญ่องค์กรพัฒนาเอกชนมีกลุ่มเป้าหมาย หรือ วัตถุประสงค์หลักของการดำเนินกิจกรรมสาธารณประโยชน์ค่อนข้างชัดเจน กิจกรรมหลักที่เด่นๆ จะได้แก่ กิจกรรมด้านสตรี และการพัฒนาสตรี เด็ก และเยาวชน กรรมกรและชุมชนเมือง พัฒนาชนบท สาธารณสุข และสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ในส่วนนี้จะเป็นการนำเสนอให้เห็นลักษณะการรวมกลุ่มทำงานตามกลุ่มเป้าหมายที่องค์กรพัฒนาเอกชนมุ่งเน้น

องค์กรที่ทำงานด้านเด็กและเยาวชน

องค์กรที่ทำงานด้านเด็กและเยาวชน ในสังคมไทยมีอยู่ค่อนข้างมากจากทำเนียบองค์กรพัฒนาเอกชนไทย ได้จำแนกองค์กรพัฒนาเอกชน ที่ทำงานด้านเด็กและเยาวชนไว้เป็นจำนวนทั้งประเทศถึง 77 หน่วยงาน โดยเป็นหน่วยงานที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพมหานครถึง 31 หน่วยงาน ซึ่งบทบาทขององค์กรเหล่านี้มีหลายระดับ ทั้งระดับลึกและระดับกว้าง วัลลภ ตั้งคณานุรักษ์ (2532) ได้สรุปออกมาเป็น 6 บทบาทด้วยกัน คือ

- (1) บทบาทในทางสงเคราะห์ โดยเฉพาะในเด็กขาดสารอาหาร เด็กที่ไม่มีแหล่งให้การศึกษา
- (2) บทบาทในทางส่งเสริม ซึ่งเป็นการช่วยส่งเสริมกลุ่มหรือสโมสรที่ทำงานเกี่ยวกับเด็กทางด้านเงินทุน เป็นบทบาทที่จะช่วยขยายแนวร่วมออกไป
- (3) บทบาทในทางสะท้อนรณรงค์ปัญหา เพื่อทำให้คนในสังคมที่ไม่รู้ปัญหาที่เกิดขึ้น ได้รับรู้ จะได้ช่วยกันระดมทรัพยากร เพื่อช่วยป้องกันและช่วยเหลือเด็ก
- (4) บทบาทในการเสนอทางออก โดยพยายามหาแนวทางในการแก้ปัญหาที่เป็นรูปธรรม และสะท้อนออกมาให้รัฐและสังคมได้รู้
- (5) บทบาทในการสร้างรูปธรรม เพื่อสะท้อนให้เห็นรูปธรรมการป้องกันและแก้ไข ปัญหา
- (6) บทบาทในทางนโยบายซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นมากที่ต้องหาทางเข้าร่วมผลักดันในระดับนโยบาย

บทบาทขององค์กรที่ทำงานด้านเด็กและเยาวชน จึงมีทั้งบทบาทในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า และการดำเนินงานในการแก้ไขปัญหาในระยะยาว และจากการที่องค์กรที่ทำงานด้านเด็ก และเยาวชนมีค่อนข้างมาก จึงได้มีการจัดตั้ง สภาองค์กรพัฒนาเด็กและเยาวชน (สอद्य.) ขึ้นในปี พ.ศ. 2538 เพื่อเป็นองค์กรประสานงานระดับชาติโดยทำหน้าที่ประสานงาน และส่งเสริมสนับสนุนงานพัฒนาเด็กและเยาวชนขององค์กรต่าง ๆ นอกจากนี้องค์กรที่มีลักษณะงานในลักษณะเดียวกันและมีกลุ่มเป้าหมายเดียวกัน ก็จะมีการรวมตัวเป็นเครือข่าย เฉพาะด้านที่มุ่งเน้นการสงเคราะห์ และคุ้มครองสวัสดิการ รวมทั้งการละเมิดสิทธิเด็กและเยาวชน เช่น เครือข่ายองค์กรด้านเด็กเร่ร่อน เครือข่ายองค์กรด้านเด็กพิการ เครือข่ายองค์กรด้านเด็กปฐมวัย เครือ

ข่ายองค์กรด้านแรงงานเด็ก เป็นต้น สำหรับการประสานงานในระดับภูมิภาค ก็จะมีเครือข่ายระดับภูมิภาค เช่น คณะทำงานด้านเด็กและสตรีภาคเหนือ คณะทำงานด้านเด็กภาคอีสาน คณะทำงานด้านเด็กในส่วนกลาง นอกจากนี้สภาองค์กรพัฒนาเด็กและเยาวชนยังได้ช่วยจัดทำข้อเสนอหลักการสำคัญในการทำแผนพัฒนาเด็กและเยาวชน ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ด้วย (กุศล สุนทรธาดา และคณะ, 2540)

สอद्य.ได้กำหนดนโยบาย และแนวทางการดำเนินการกิจกรรมเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของการก่อตั้งในข้อบ่งชี้ 3 ประการ คือ 1) การประสานงาน 2) งานวิจัยและติดตามผล และ 3) การส่งเสริมและสนับสนุนโดยในปี พ.ศ. 2539 มีองค์กรต่าง ๆ สมัครเป็นสมาชิกภายใต้ สอद्य. ทั้งหมด 65 หน่วยงาน โดยเป็นสมาชิกประเภทสามัญ 32 หน่วยงาน และสมาชิกสมทบ 33 หน่วยงาน

ตัวอย่างขององค์กรที่ทำงานเกี่ยวกับเด็กและเยาวชน ที่เป็นที่รู้จักในสังคมไทย จะได้แก่ มูลนิธิเด็กที่ถือเป็นหน่วยงานแรกที่เริ่มทำงานด้านเด็ก และมีการดำเนินการด้านการประชาสัมพันธ์ ให้คนในสังคมได้รับรู้ถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับเด็กไทย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาของการขาดสารอาหาร หรือเด็กที่ถูกทอดทิ้ง นอกจากนี้จะมีมูลนิธิเพื่อการพัฒนาเด็ก สหทัยมูลนิธิ มูลนิธิสร้างสรรค์เด็ก เป็นต้น

รศ.ดร.สุพรรณิ ไชยอำพร ซึ่งทำการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทขององค์กรสาธารณประโยชน์เพื่อการพัฒนาเด็กและเยาวชน ให้กับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ได้สรุปถึงปัญหาและอุปสรรคในการทำงานขององค์กรเหล่านี้ว่า องค์กรมักมีปัญหาด้านโครงสร้างที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการทำงานตามวัตถุประสงค์ นอกจากนี้มีปัญหาด้านบุคลากร และงบประมาณที่ไม่เพียงพอ นอกจากนี้สำหรับความสัมพันธ์ขององค์กรเหล่านี้กับภาครัฐ และกับองค์กรเอกชนที่ทำงานในลักษณะเดียวกัน พบว่า ขาดการยอมรับซึ่งกันและกันทั้งจากภาครัฐและภาคเอกชนด้วยกัน โดยองค์กรเอกชนเห็นว่าภาครัฐมององค์กรเอกชนแบบหวาดระแวง อีกทั้งบอกว่าจะทำการยุยงประชาชนให้ต่อต้านรัฐ นอกจากนี้ยังมองว่าแทนที่ภาครัฐจะช่วยเหลือ กลับมาขอความสนับสนุน หรือแย่งแหล่งเงินทุน และการทำงานที่ล่าช้าของภาครัฐ ทำให้ยากในการประสานงาน สำหรับองค์กรเอกชนด้วยกันก็มีปัญหาในการยอมรับกัน อันเนื่องมาจากมีแนวความคิดในการทำงานที่ไม่เหมือนกัน (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539) จึงเห็นได้ว่าการรวมตัวกันขององค์กรที่ทำงานเกี่ยวกับเด็กและเยาวชน ภายใต้สภาองค์กรพัฒนาเด็กและเยาวชน จะเป็นการรวมตัวกันในลักษณะหลวม ๆ ทั้งนี้เนื่องจากองค์กรสมาชิกมีความหลากหลายทางแนวความคิด ตลอดจนการดำเนินการ ในการทำงานเพื่อเด็กและเยาวชน

องค์กรที่ทำงานด้านการพัฒนาชนบท

อาจกล่าวได้ว่า จุดเริ่มต้นของการทำงานด้านพัฒนาได้เริ่มมาจากลักษณะการทำงานช่วยเหลือประชาชนในชนบทในลักษณะสงเคราะห์มาก่อน โดยเริ่มจากบทบาทของนักบวชในคริสต์ศาสนาที่มักเป็นการช่วยเหลือในลักษณะของการให้วัตถุ สิ่งของ และเงิน แม้ว่าจะออกมาในรูปของการเป็นโครงการต่างๆ บ้างก็ตาม เช่น การทำงานในระยะแรกๆ ของสภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา วิฑูรย์ เพิ่มพงศาเจริญ (2529) ได้สรุปถึงพัฒนาการทางแนวความคิดขององค์กรพัฒนาเอกชนของไทย ไว้อย่างค่อนข้างเห็นภาพชัดเจนว่า จากแนวคิดการพัฒนาแบบสงเคราะห์นี้ทำให้ลักษณะโครงการความช่วยเหลือมักออกมาในรูปของ โครงการส่งเสริมอาชีพเพื่อช่วยเหลือในการเพิ่มรายได้ของคนชนบท การจัดบริการสาธารณสุข และอนามัยชุมชน การรณรงค์แก้ไขปัญหาการไม่รู้หนังสือ จึงมักเป็นการพัฒนาที่มุ่งเน้นการช่วยเหลือทางกายภาพ เกิดการสร้างถาวรวัตถุ เช่น ห้องสมุด ศาลาประชาคม และสาธารณูปโภคต่างๆ เป็นต้น ต่อมาได้มีการหันกลับมาทบทวนแนวคิดในการพัฒนากันใหม่ และเกิดแนวความคิด การพัฒนาแบบการมีส่วนร่วม ที่เน้นบทบาทของชาวบ้าน ให้มีความเป็นเจ้าของในการพัฒนา ซึ่งกระบวนการในการพัฒนาแนวนี้ ต้องเริ่มต้นตั้งแต่ การร่วมกันค้นหาปัญหา และเสนอความต้องการในการพัฒนา และร่วมมือกันพัฒนา จึงมีการจัดกลุ่มต่างๆ ขึ้นในชุมชน แต่ก็พบว่า ผลประโยชน์จากการพัฒนาเหล่านี้ มักตกแก่คนส่วนน้อยซึ่งมีบทบาทในกลุ่มที่จัดตั้งขึ้น นอกจากนี้ชาวบ้านยังไม่คุ้นเคยกับวิธีการจัดการสมัยใหม่ในการทำงานกลุ่ม จึงเป็นผลให้เกิดความขัดแย้งในชุมชน ทำให้มีการสรุปทบทวนแนวคิดและทิศทางการพัฒนากันอีกครั้งหนึ่ง ในกลุ่มผู้ทำงาน และได้พัฒนาจนมาสู่ แนวคิดการสร้างองค์กรประชาชนเพื่อการพัฒนา ซึ่งเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาโครงสร้างของชุมชนในเชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ คือเป็นการศึกษาถึงสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมของชุมชน โดยพยายามเข้าใจถึงลักษณะเฉพาะ และพลังต่างๆ ของชุมชน ซึ่งจะช่วยให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกต่อบทบาทและพลังเหล่านี้ ฉะนั้นองค์กรของประชาชนในชุมชนจะก่อรูปขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่สอดคล้องกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และสภาพการณ์ในปัจจุบัน โดยมีสถาบันต่างๆ ในชุมชนทำหน้าที่ในการเชื่อมประสานกัน ซึ่งจะช่วยให้ผลักดันให้องค์กรชุมชนสามารถบรรลุถึงการพึ่งพาตนเองได้ในที่สุด อย่างไรก็ตาม แม้จะมีพัฒนาการของแนวคิดทางด้านการพัฒนา ดังที่เสนอไว้ แต่ในสภาพที่เป็นจริงก็ยังคงมีความหลากหลายในการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนอยู่ทั้งในลักษณะงานที่ทำ และกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งมีทั้งองค์กรที่ยังทำงานในลักษณะการสงเคราะห์ องค์กรที่ทำงานเฉพาะด้าน เช่น สาธารณสุข การศึกษา ฯลฯ องค์กรที่ทำงานด้านการศึกษาวิจัยและจัดระบบชุมชน เป็นต้น

พัฒนาการบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทย

องค์กรพัฒนาเอกชนหรือ อพช.มีบทบาทอย่างมากในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งถือได้ว่าเป็นยุคที่การเมืองเริ่มมีอิสระมากขึ้น ทำให้มีการเข้าร่วมในงานพัฒนาชนบทของเหล่านักศึกษา และปัญญาชนที่จบจากมหาวิทยาลัยต่างๆ ซึ่งในก่อนหน้านั้นยังไม่มีกิจกรรม

ทางด้านพัฒนาสังคมอย่างเด่นชัด แม้จะมีความสนใจในกิจกรรมลักษณะนี้แล้วโดยออกมาในรูปการออกค่ายอาสาพัฒนาของนักศึกษา แต่ในสถานการณ์ทางการเมืองที่ค่อนข้างหวาดระแวงในภัยลัทธิคอมมิวนิสต์ของฝ่ายปกครอง กิจกรรมเหล่านี้จึงออกมาในลักษณะอ้อมๆ การเกิดขึ้นของโครงการบัณฑิตอาสาพัฒนา ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่ง ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ริเริ่มขึ้นตลอดจนการกำเนิดของมูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ได้จุดประกายแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทให้แก่นักศึกษา และปัญญาชน ในช่วงนั้นอย่างมาก แต่หลังจากเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ความเคลื่อนไหวก็เริ่มซาลง เนื่องจากสภาวะการณ์ทางการเมือง จะมีเพียงองค์กรพัฒนาเอกชนของคนในระดับสูงที่ยังทำงานพัฒนาอยู่ จนกระทั่งในปี พ.ศ.2523 ที่การเมืองไทยเริ่มคลี่คลาย ประกอบกับการล้มเหลวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ที่ผลักดันให้นักศึกษาที่เข้าป่ากลับเข้าสู่เมืองอีกครั้งหนึ่ง ในช่วงนี้เองที่องค์กรพัฒนาเอกชนเริ่มคึกคักอีกครั้งหนึ่ง มีการจัดตั้งองค์กรพัฒนาเอกชนขึ้นเพื่อทำงานพัฒนาสังคม โดยเฉพาะงานทางด้านพัฒนาชนบทเกิดขึ้นอย่างมากมาย (Amara Pongsapich, 1994a)

เอนก นาคะบุตร (2533) ได้เคยเสนอไว้ว่า ในช่วงของแผน 5 (2524-2529) ที่เน้นการพัฒนาชนบทที่ยากจน ได้เกิดขบวนการชนชั้นกลางที่เป็นปัญญาชน ซึ่งจบการศึกษาจากวิทยาลัย และมหาวิทยาลัย เข้ามาสนใจงานพัฒนาชนบท ทั้งในรูปของอาสาสมัคร และองค์กรพัฒนาเอกชนที่จดทะเบียนเป็นนิติบุคคล ในรูปมูลนิธิ สมาคม โดยกลุ่มที่ตั้งขึ้นเหล่านี้ ได้มีบทบาทเข้าร่วมพัฒนาชนบท ในรูปแบบใหม่ ที่เน้นการเอาปัญหาและความจำเป็นของแต่ละกลุ่มเป้าหมายหรือชุมชนเป็นพื้นฐาน เพื่อนำไปสู่กิจกรรมการพัฒนาต่างๆ หรือการฝึกอบรมการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนดูงาน ที่จะช่วยแก้ปัญหาหลักของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเศรษฐกิจ เช่น การตั้งธนาคารข้าว ธนาคารควาย และจัดตั้งองค์กรเศรษฐกิจในรูปของกองทุนร้านค้า กลุ่มการตลาด สหกรณ์รวมไปถึงการก่อให้เกิดกระบวนการสร้างจิตสำนึกและตระหนักในศักยภาพของชุมชนเพื่อร่วมช่วยกันแก้ปัญหา จนถึงการพัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้าน แต่เอนกเห็นว่า ในช่วงนี้ องค์กรพัฒนาเอกชน ยังมีจำนวนไม่มากนักและลักษณะการทำงานจะค่อนข้างเน้นระดับจุลภาค ผลกระทบในระดับมหภาคจึงยังไม่เกิด แต่ก็ให้บทเรียนการพัฒนาชนบทที่เป็นมิติที่ค่อนข้างลึก และสอดคล้องกับการพัฒนาชนบทของภาครัฐบาลและวงวิชาการได้ในระดับหนึ่ง

ต่อมาตั้งแต่ช่วงปี 2530 เป็นต้นมาได้เกิดแนวโน้มในการพัฒนาชนบทเป็น 2 แนวโน้ม คือ โครงการอีสานเขียว ที่ทำให้เกิดโครงสร้างใหม่เข้ามาแทนที่ โครงสร้างของ “ระบบ กชช.” ที่มีจุดเด่นที่เน้นการเข้ามามีส่วนร่วมของภาคธุรกิจเอกชน เช่น หอการค้าจังหวัด นักธุรกิจท้องถิ่น ส่วนแนวโน้มที่ สอง คือ การสานต่อของกระแสความคิด เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่รวมตัวเป็นเครือข่ายทำกิจกรรมต่างๆ เช่น เครือข่ายเกษตรกรที่สนใจในเรื่องการเกษตรผสมผสานเพื่อการพึ่งตัวเอง เครือข่ายครูนักพัฒนาหมู่บ้าน เครือข่ายกองทุนหมุนเวียนชุมชน เครือข่ายหมอสมุนไพร ซึ่งเครือข่ายเหล่านี้เป็นการสร้างทางเลือกใหม่ของการพัฒนาชนบท ที่เป็นการดำเนินงานในระดับจุลภาค ที่มีองค์กรพัฒนาเอกชนสนับสนุน นับเป็นการแตกตัวของกระบวนการ อพช. ที่ทำให้ เกิดเป็นองค์กรขนาดเล็ก ที่หันมาทำงานพัฒนา ภายใต้แนวคิดกระแสภูมิปัญญาชาว

บ้าน และการรวมตัวของเครือข่ายชาวบ้าน เกิดเป็นกระแสทางเลือกของการพัฒนาของชาวบ้าน อย่างไรก็ตามเอนก ก็ได้เล็งเห็น ถึงปัญหาในเรื่องของการเชื่อมประสาน และโยงใยเครือข่ายชาวบ้าน เนื่องจากเครือข่ายที่เป็นอยู่ มักเชื่อมโยงกันบนพื้นฐานทางประเพณีผ่านระบบเครือญาติ จึงเห็นว่า จำเป็นต้องมีแกนกลางการเชื่อมโยง ซึ่งก็คือการมีปัญหา หรือความกดดันร่วมกัน ทุกคนที่เข้าร่วมเป็นเครือข่ายเห็นประโยชน์และเชื่อมั่นต่อการรวมตัวเป็นเครือข่าย ลักษณะเครือข่ายที่จะเข้มข้นและมีพลังพลวัต ในอนาคตต้องอาศัยพื้นฐานของวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น เช่น แกนหรือแม่ข่ายต้องได้รับการยอมรับ มีบารมี ความเข้มข้นเครือข่ายจะผ่านความสัมพันธ์ของเครือญาติและผลประโยชน์ร่วมกัน

ในขณะเดียวกันก็ได้เกิดกระแสการเคลื่อนไหวทางสังคมขององค์กรชาวบ้าน ในการผลักดันในเรื่องการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2531 เป็นต้นมา อันเป็นผลพวงการพัฒนาทางเศรษฐกิจของประเทศ ที่เน้นอุตสาหกรรมส่งออก อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและการบริการ และอุตสาหกรรมชนบทที่ขยายตัวโดยมีทุนจากต่างประเทศ ทำให้เกิดผลกระทบต่อภาคเกษตรและภาคชนบทอย่างมากทั้งโดยตรงและทางอ้อม ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ตัวอย่างเช่น ปัญหาอันเกิดจากธุรกิจการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ทำให้เกิดการสูญเสียที่ดิน การลักลอบบุกรุกและตัดป่าชายเลน เกิดภาวะดินเค็ม ที่มีผลกระทบต่อการทำนาและการหาเลี้ยงชีพของชาวบ้าน หรือการตัดไม้ทำลายป่า การขยายตัวของธุรกิจโรงแรม รีสอร์ท เป็นต้น เป็นผลทำให้เกิดการลุกขึ้นมาต่อต้าน และเรียกร้องนโยบาย “ป่าชุมชน” ของชาวบ้าน การต่อสู้เรียกร้องความเป็นธรรมจากการถูกกว้านซื้อที่ดิน การถูกรุกไล่ที่ดิน เกิดเป็น “สงครามการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ” การเคลื่อนไหวของชาวบ้านจึงมีการพัฒนามาสู่ “การเคลื่อนไหวทางสังคม” โดยมีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าช่วยเหลือ ระดับการเคลื่อนไหวจะเป็น 3 ระดับคือ

ระดับที่ 1 การเคลื่อนไหวในระดับพื้นที่ที่มีการขัดแย้ง ที่มีลักษณะเชิงสันติวิธีและอิงวัฒนธรรมชุมชน เช่น กรณีการทอดผ้าป่าต้นไม้ การร่วมกันเข้าถอนต้นยูคาลิปตัสที่ชาวบ้านเห็นว่าเป็นตัวทำลายระบบนิเวศวิทยา หรือ การเกิดการรวมตัว ของคณะกรรมการอนุรักษ์รักษาป่า 8 จังหวัด ทางภาคอีสาน ที่พยายามผลักดันให้เกิด “พระราชบัญญัติป่าชุมชน” เพื่อให้องค์กรชาวบ้านมีสิทธิ์จัดการอนุรักษ์ รักษาป่าชุมชนด้วยตนเองเป็นต้น

ระดับที่ 2 การส่งเสริมและสนับสนุนการยกระดับการต่อสู้ของชาวบ้าน ให้เป็นเรื่องของการวิจัย เกิดการรณรงค์ ด้วยข้อมูลที่เป็นจริง มีรูปธรรมรองรับ และนำเสนอต่อสาธารณชน สื่อมวลชน องค์กรฝ่ายวิชาการ องค์กรฝ่ายการเมือง การรวมตัวขององค์กรพัฒนาเอกชน ในรูปของ “คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท” (กป.อพช.) ก็เป็นการเปิดเวทีในวงกว้าง ในระดับการเมือง ผลจากการรณรงค์ในระดับนี้ ได้ก่อให้เกิดการสร้างแนวร่วมกับชนชั้นกลางในท้องถิ่นและจังหวัดในการเข้าร่วมในกระบวนการเคลื่อนไหวด้วย และองค์กรพัฒนาเอกชนก็ได้มีส่วนเข้ามาสนับสนุนการจัดตั้งและก่อรูปของชนชั้นกลาง ให้เข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติจังหวัดตรังที่สนับสนุนโดยมูลนิธิหยาดฝน เป็น

ต้น นอกจากนี้ยังมีการประสานกับสถาบันวิชาการท้องถิ่น ทั้งสถาบันราชภัฏและมหาวิทยาลัยในภูมิภาค ในการนำกระบวนการวิจัยเข้ามารองรับการรณรงค์ การจัดทำข้อมูลและการเผยแพร่

ระดับที่ 3 การประสานงานกับนักวิชาการนักการเมืองและสถาบันของภาคราชการในการผลักดันเคลื่อนไหวไปสู่การจัดปรับนโยบายและแผนระดับชาติ ผลจากความพยายามนี้ในเบื้องต้นได้ข้อสรุปกว้าง ๆ ว่า ในการผลักดันและเคลื่อนไหวในเชิงนโยบายที่จำเป็นต้องต่อรอง กับนักการเมืองหน่วยงานนโยบายและรัฐบาล จำเป็นต้องเคลื่อนไหวและเชื่อมโยงยุทธศาสตร์ทั้ง 3 ระดับพร้อม ๆ กันอย่างมียุทธวิธี และต้องอาศัยการเคลื่อนไหวของชาวบ้านเป็นส่วนในการต่อรองเคลื่อนไหว ซึ่งพบว่า บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในส่วนนี้มีข้อจำกัดมาก ประเด็นที่สำคัญคือ บทบาทของนักพัฒนาเอกชนมักถูกควบคุมและกำจัดบทบาทโดยรัฐบาล ทำให้กระบวนการผลักดันทางนโยบายและการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นเรื่องที่ซับซ้อน ในขณะที่ต้องระดมการสร้างแนวร่วมทั้ง 3 ระดับ คือระดับพื้นที่ ระดับท้องถิ่นหรือ จังหวัดและระดับนโยบาย

ความพยายามสร้างเครือข่ายการประสานงานระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนด้วยกันและกับภาครัฐ

จากการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการและสถานการณ์ขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทยทำให้เกิดภาพของจำนวนขององค์กรพัฒนาเอกชนที่เกิดขึ้นอย่างมากมายและค่อนข้างหลากหลายในการทำงาน ซึ่งมีผลต่อการประสานงานและร่วมมือกันในการทำงานพัฒนาตลอดจนการมีปัญหากับการประสานงานกับภาครัฐ จึงเกิดความพยายามที่จะผลักดันให้เกิดองค์กรที่จะช่วยประสานงานและความร่วมมือกันระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนด้วยกันและระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนและภาครัฐ

การเกิดกองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย-แคนาดา (Local Development Assistance Project หรือ LDAP) ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของความพยายามสร้างองค์กรประสานงาน กองทุนพัฒนาท้องถิ่นนี้ก่อตั้งขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2528-2532 อันเป็นความช่วยเหลือจากรัฐบาลแคนาดา โดยวัตถุประสงค์การจัดตั้ง เพื่อเสริมสร้างกระบวนการพัฒนาท้องถิ่นและชนบท สนับสนุนการประสานงานระหว่างภาครัฐกับเอกชน เป้าหมายของกองทุนคือ ส่งเสริมและสนับสนุนองค์กร สถาบัน และกลุ่มต่างๆ ที่ดำเนินการพัฒนาท้องถิ่น ให้สามารถขยายบทบาท และขีดความสามารถ เพื่อก่อให้เกิดผลในทางพัฒนาทั้งระดับหมู่บ้านและระดับประเทศ กองทุนได้ให้การสนับสนุนการพัฒนาในเกือบทุกด้าน อันได้แก่ การพัฒนาชนบท โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การพัฒนาสตรี โดยเฉพาะกลุ่มสตรีที่ถูกเอารัดเอาเปรียบ ทั้งในเมืองและชนบท การพัฒนาองค์กร / สถาบัน ทั้งภาครัฐและเอกชน ที่มีบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่น เพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการทำงาน การพัฒนาการศึกษาและสิ่งแวดล้อม ที่เน้นกระบวนการเรียนรู้ของหน่วยงานที่มีบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่น และการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม มีโครงการที่ได้รับความช่วยเหลือทางด้านเงินทุนจากกองทุนเป็นจำนวนไม่น้อย (กองทุนพัฒนาท้องถิ่น ไทย-แคนาดา, 2529) ดังนั้น การดำเนินงานที่ทางกองทุนพัฒนาท้องถิ่นให้ความสำคัญคือการพัฒนาศักยภาพของผู้นำ

ชุมชน เพื่อให้เกิดเครือข่ายของผู้นำในระดับชุมชน เครือข่ายนักพัฒนา และองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งพบว่า การพัฒนาศักยภาพของผู้นำระดับชุมชนยังต้องอาศัยการสนับสนุนและส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่การเติบโตและส่งเสริมความเข้มแข็งของกระบวนการขององค์กรพัฒนาเอกชน ต้องอาศัยระยะเวลาและการปรับบทบาทตลอดจนการสนับสนุนอีกกระบวนการหนึ่ง รัฐบาลแคนาดา รัฐบาลไทย และคณะกรรมการร่วมของกองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย-แคนาดา จึงได้ริเริ่มที่จะขยายบทบาทของกองทุนให้เป็นสถาบันนิติบุคคล ภายในชื่อว่า “มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา” ต่อมา กองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย-แคนาดาจึงกลายเป็น สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (Local Development Institute หรือ LDI) ซึ่งทำหน้าที่ในการประสานงานและจัดการเกี่ยวกับเงินทุนที่ได้มาโดยผ่านกรมวิเทศสหการ การเกิดขึ้นของ LDI เป็นตัวอย่างของการประสานงาน และทำงาน ร่วมกันระหว่างภาครัฐ และเอกชน ซึ่งไม่มีการควบคุมใด ๆ แต่มีอิสระในการทำงาน โดย LDI จะติดต่oprสานงานกับ CIDA (The Canadian International Development Agency) ในฐานะเจ้าของเงินทุน ติดต่อกับกรมวิเทศสหการ ในฐานะหน่วยงานที่จะช่วยมองหาความช่วยเหลือจากต่างประเทศ และสุดท้ายกับสภาการศึกษาแห่งชาติ ลักษณะการดำเนินกิจกรรมของ LDI ทำคล้ายกับ LDAP เดิมคือให้เงินทุนแก่โครงการที่มีกิจกรรมในการพัฒนาสังคม และทำงานกับคนชนบท นอกจากนี้ยังร่วมมือกับมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในการทำวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาด้วย (Amara Pongsapich, 1994a) นอกจากนี้วัตถุประสงค์การจัดตั้งส่วนหนึ่งยังเป็นการสนับสนุนและพัฒนา ศักยภาพของผู้นำชุมชนให้มีบทบาทพัฒนาด้วยตนเอง เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเอง และสนับสนุน และส่งเสริมการปฏิบัติงานขององค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ตลอดจนสถาบัน วิชาการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบท รวมถึงการสนับสนุนการสร้างองค์ความรู้ด้วยการศึกษา และสังเคราะห์ข้อมูลข่าวสาร การถ่ายทอดประสบการณ์ การวิจัยฝ่ายเวทีความคิดต่าง ๆ และให้ การสนับสนุนให้เกิดการเผยแพร่และแลกเปลี่ยนความรู้ เพื่อให้ฝ่ายต่าง ๆ เช่นการเมือง หน่วย ราชการ และสาธารณชนได้ประโยชน์ ในการใช้ความรู้นั้นในงานพัฒนา

นอกจากจะมีการจัดตั้งองค์กรในลักษณะที่เป็นกองทุนสำหรับการดำเนินโครงการต่าง ๆ ที่เปิดโอกาสให้องค์กรพัฒนาต่าง ๆ ยื่นขอเงินทุนในการดำเนินโครงการได้แล้ว ยังได้มีความ พยายามที่จะหาองค์กรที่เป็นศูนย์กลางการประสานงานระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกิดขึ้นอย่าง มากมาย และระหว่างหน่วยงานของรัฐ จึงมีการจัดตั้ง คณะกรรมการประสานงานองค์การ เอกชนพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กป.อพช.) ดังที่เคยกล่าวถึงไว้ข้างแล้วขึ้น ในปีพ.ศ.2528 ภายใต้การเห็นชอบและเข้าร่วมขององค์กรพัฒนาเอกชนประมาณ 139 องค์กร โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อเป็นการรวมพลังกันในการพัฒนาชนบท และร่วมมือประสานงานกับหน่วยงานของรัฐ กิจกรรมหลัก ๆ ของ กป.อพช. คือ

- 1) เสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนด้วยกัน พร้อมพยายามส่งเสริม บทบาทการทำงานขององค์การพัฒนาเอกชน โดยทำ ทำเนียบ จัดหมายข่าว จัด สัมมนา เผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งเงินทุนต่าง ๆ

- 2) สื่อสัมพันธ์ระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนกับหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องทุกระดับ เพื่อให้เกิดการยอมรับซึ่งกันและกัน
- 3) เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์งานขององค์กรพัฒนาเอกชน ต่อประชาชนในระดับกว้าง

นอกจากนี้ยังมีการตั้งคณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทตามภูมิภาคต่าง ๆ ให้เป็นหน่วยงานประสานงานภายในภาคนั้น ๆ (กองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย-แคนาดา, 2529, Amara Pongsapich, 1994a) ผลพวงจากการพยายามขององค์กรพัฒนาเอกชนที่จะประสานความร่วมมือกันระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชน (อพข.) ด้วยกันและกับหน่วยงานของรัฐบาล โดยเฉพาะที่ผ่านเวทีการสัมมนาต่าง ๆ ที่ทาง อพข. จัดขึ้น ทำให้หน่วยงานของภาครัฐเช่น กรมพัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร ได้รับอิทธิพลแนวความคิดด้านการพัฒนา จากประสบการณ์การทำงานของ อพข. และมีการปรับบทบาทของเจ้าหน้าที่ ในการทำงานพัฒนา เช่น พัฒนาการอำเภอ พัฒนาการตำบล เริ่มมีการวางแผนงานร่วมกับสภาตำบล คณะกรรมการหมู่บ้าน ได้เริ่มเน้นการพัฒนาผู้นำและขีดความสามารถการจัดการองค์กรในระดับกลุ่มกิจการต่าง ๆ หรือการปรับนโยบายในการให้ความสำคัญต่อการส่งเสริมการเกษตรแบบ “ไร่นาสวนผสม” ของกรมส่งเสริมการเกษตร นอกจากนี้บทบาทของ อพข.ยังได้รับการยอมรับมากขึ้น โดยเฉพาะในการเริ่มเข้ามีส่วนร่วมในการวางแผนกำหนดนโยบายร่วมกับกลไกและตัวแทนของรัฐ ดังจะเห็นได้จากการเข้ามีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 และที่ 8 และพบว่าการสัมมนาร่วมกันหลายครั้งระหว่าง อพข.ภาคกับนักการเมืองและรัฐมนตรี หลายครั้งเช่นในช่วง ครม.สัญญาจร ตลอดจนการเข้าร่วมในกรรมาธิการของรัฐสภา ในการให้ข้อมูลและแสดงความคิดเห็นต่อนโยบายสำคัญของประเทศ เช่น การพัฒนาชุมชนแออัดในเมือง การพัฒนาเด็ก สตรี และเยาวชน สวัสดิการสังคมและการคุ้มครองแรงงาน แต่อย่างไรก็ตาม เอนก นาคะบุตร (2533) เห็นว่าการประสานสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นเพียงการเริ่มต้น แต่ยังไม่สามารถส่งผลต่อการแก้ไขปัญหาย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม หรือผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบายได้มากนัก นอกจากนี้ยังเห็นว่า การยอมรับบทบาทของนักพัฒนาจากภาครัฐยังมีข้อจำกัด โดยเฉพาะหาก อพข. เข้าร่วมเคลื่อนไหวในประเด็นหรือกรณีที่สัมพันธ์กับ “อำนาจรัฐ” ดังนั้น อพข.จึงเห็นความจำเป็นต้องมีการยกระดับการเคลื่อนไหว โดยเฉพาะความต้องการสนับสนุนจากกระบวนการสังคมของชนชั้นกลาง รวมทั้งประชาชนในเมือง เพื่อก่อให้เกิดถ่วงดุลในสังคม เกิดการรับรู้และถ่ายทอดข้อมูลระหว่างหมู่บ้าน เมือง ประเทศและโลก เพื่อให้เกิดการปรับตัวที่เท่าทันหรือใกล้เคียงกับสถานการณ์เปลี่ยนแปลงของโลก

องค์กรที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อม

กระแสความสนใจในปัญหาสิ่งแวดล้อม ได้มีจุดเริ่มต้นจากการขยายตัวของปัญหาสิ่งแวดล้อมอันเป็นผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ที่เน้นอุตสาหกรรมส่งออก การท่องเที่ยวและบริการ ตลอดจนอุตสาหกรรมชนบท ดังที่กล่าวไว้ข้างแล้ว สถานการณ์ด้านสิ่งแวดล้อม ได้เริ่มทวีความรุนแรงและกระทบกระเทือนชาวบ้านมากขึ้น และนำมาซึ่งความขัดแย้งและการเผชิญ

หน้ากันระหว่างภาครัฐและประชาชน และระหว่างนายทุนทั้งระดับชาติและข้ามชาติ กับประชาชน จนเกิดเป็นการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติซึ่งองค์กรพัฒนาเอกชนก็ได้เข้าร่วมสนับสนุนการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้าน และจากจุดนี้เองได้เกิดการรวมตัวของกลุ่มคนเพื่อทำงานด้านสิ่งแวดล้อมโดยตรง ไม่ว่าจะเป็นการรวมกลุ่มขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ศึกษาปัญหาสิ่งแวดล้อม การรณรงค์ และเผยแพร่ปัญหาที่เกิดขึ้น ตลอดจนการรวมกลุ่มของประชาชนที่ได้รับผลกระทบ เพื่อเรียกร้องต่อต้าน โครงการหรือกิจกรรมของภาครัฐและเอกชน ที่มีผลกระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น และต่อสังคมโดยรวม

นอกจากนี้การเกิดแนวคิดการพัฒนา ที่เรียกว่า “ภูมินิเวศวัฒนธรรม” ที่เป็นกระแสความคิดการพัฒนาชนบท ที่คำนึงถึงสภาพภูมิศาสตร์ในระดับภาคหรือท้องถิ่น และสภาพแวดล้อมทางกายภาพในภูมิศาสตร์อันได้แก่ ป่า ดิน และน้ำ รวมถึงวัฒนธรรม ภูมิความรู้ ความเชื่อ ประเพณี หรือแม้แต่เครือญาติ ตัวอย่างเช่นการเกิดกลุ่มในท้องถิ่น ที่เป็นการรวมตัวกัน เพื่อดำเนินกิจกรรมร่วมกันไม่ว่าจะมีจุดประสงค์ ในการต่อสู้ คัดค้านโครงการหรือกิจกรรมของรัฐ หรือมีเป้าหมายในการรวมกลุ่มเพื่อสิ่งแวดล้อม เช่น กลุ่มฮักเมืองน่าน กลุ่มสิ่งแวดล้อมพะเยา กลุ่มสิ่งแวดล้อมลำปาง ชุมชนอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจังหวัดแพร่ ซึ่งพบว่า ส่วนใหญ่กลุ่มจะประกอบด้วยคนในท้องถิ่นที่เห็นผลกระทบการพัฒนาจากส่วนกลางว่า มีปัญหาแก่ท้องถิ่น จึงรวมตัวกันเพื่อเสนอทางเลือกใหม่ในการพัฒนา (ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ, 2539)

ดังนั้นจากการที่ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้กระทบสังคม ทั้งในเขตเมืองและในชนบท การก่อตัวของกลุ่มต่าง ๆ ทางด้านสิ่งแวดล้อม จึงมีทั้งกลุ่มที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อมในเมือง ในชนบท หรือในพื้นที่ที่มีปัญหา และมีการรวมตัวในลักษณะกลุ่มบ้าง โครงการบ้าง หรืออาจพัฒนาออกมาในรูปของ มูลนิธิ และสมาคม ลักษณะของการรวมตัว มักจะเป็นการรวมตัวกันของกลุ่มคนที่อยู่ในท้องถิ่นและสนใจในปัญหาเดียวกัน หรือรวมกันเพื่อศึกษา และแก้ไขปัญหาย่อยที่อยู่ในขอบเขตพื้นที่เดียวกัน จะขอยกตัวอย่างกลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งได้จากการรวบรวมของข่าวความร่วมมือเพื่อสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาไทยไว้ในหนังสือประกอบการจัดงานเวทีสิ่งแวดล้อมไทย 39 เรื่อง “ท้องถิ่นของเรา: ทำเมืองไทยให้น่าอยู่และยั่งยืน” (อนุชาติ พวงสำลี (บรรณาธิการ), 2540)

กลุ่มภาคเหนือตอนบน จะมีการรวมกลุ่มกันในหมู่ชุมชนที่ใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำเดียวกัน หรือผืนป่าต้นน้ำเดียวกัน โดยมีการตั้งกฎเกณฑ์ในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน เช่น กลุ่มป่าชุมชนอนุรักษ์ป่าต้นน้ำแม่คอง เครือข่ายอนุรักษ์ป่าและสัตว์ป่าลุ่มน้ำแม่ว่าง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มกันของกลุ่มอนุรักษ์ และชาวบ้านเพื่อคัดค้านการก่อสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น ที่จังหวัดแพร่ ซึ่งในปัจจุบันยังเป็นประเด็นที่ยังมีความขัดแย้งกันอยู่ ระหว่างหน่วยงานของภาครัฐ และกลุ่มที่ต่อต้าน

กลุ่มภาคเหนือตอนล่างและภาคกลาง จะเป็นการรวมตัวกันทำงานในระดับพื้นที่ โดยเฉพาะในเขตจังหวัด เช่น กลุ่มพิทักษ์สิ่งแวดล้อมพยุหะ ชมรมพิทักษ์สิ่งแวดล้อมอุทัยธานี

โครงการผสานชีวิตและสิ่งแวดล้อมพิษณุโลก เป็นต้น นอกจากนี้ได้มีการรวมตัวกันเป็นคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมภาคเหนือตอนล่าง ที่จะทำหน้าที่ประสานความร่วมมือทำงานเป็นเครือข่าย

กลุ่มภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการรวมตัวกันเพื่อทำงานด้านสิ่งแวดล้อมทั้งในเขตเมืองและชนบท โดยในเมืองนั้นได้เกิดองค์กรขึ้นในหลายจังหวัดใหญ่ ๆ ที่เริ่มมีปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมในเมือง เช่น สหชุมชนพัฒนานครขอนแก่น ที่จังหวัดขอนแก่น ที่โคราช มีโครงการชุมชนแออัดพิทักษ์ลำตะคอง ซึ่งเป็นตัวอย่างของเครือข่ายประชาชนในเมืองที่มีนักธุรกิจ และกลุ่มชนชั้นกลางประสานงานกันเป็นเครือข่ายเพื่อพัฒนาเมือง นอกจากนี้ยังมีเครือข่ายคนจนในเมือง และประชาชนในชุมชน เพื่อปรับปรุงสิ่งแวดล้อมในชุมชน ช่วยเหลือกันทางเศรษฐกิจ สาธารณสุข และมีการเข้าร่วมในการพัฒนาเมืองกับกลุ่มอื่นๆ เช่น มีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ การพัฒนาที่อยู่อาศัยและการเก็บขยะ การทำธุรกิจชุมชน เป็นต้น

ภาคตะวันตก พบว่า เครือข่ายองค์กรประชาชนในแถบนี้ ยังไม่มีการรวมตัวอย่างจริงจัง แม้จะมีองค์กรประชาชน และองค์กรพัฒนาเอกชน ทำงานตามจังหวัดต่างๆ อยู่ เช่น ศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคม สุพรรณบุรี กลุ่มอนุรักษ์จังหวัดกาญจนบุรี อย่างไรก็ตามที่จังหวัดเพชรบุรี ได้เกิด "กลุ่มคนรักเมืองเพชร" ที่เป็นการรวมตัวของกลุ่มบุคคล ทั้งนักวิชาการและประชากรพื้นที่ นักธุรกิจท้องถิ่นและนักธุรกิจจากกรุงเทพฯ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทำกิจกรรมเพื่อสังคมแก่เมืองเพชรบุรี นอกจากนี้ในเขตพื้นที่ทางภาคตะวันตก เป็นพื้นที่ที่มีป่าและภูเขามาก จึงเป็นแหล่งที่เกิดปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรค่อนข้างสูง โดยเฉพาะ การสร้างเขื่อน การบุกรุกพื้นที่ป่าหรือการเกิดการรวมกลุ่มเพื่อต่อต้านการสร้างท่อส่งแก๊สของชาวบ้านในจังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น

ภาคตะวันออก การกำหนดให้ภาคตะวันออกเป็นพื้นที่พัฒนาชายฝั่งตะวันออก (Eastern Seaboard) ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมจากนิคมอุตสาหกรรม ซึ่งปัญหาสารพิษในอากาศจากโรงงานที่มีต่อประชาชนและโรงเรียน ในเขตมาบตาพุดที่เพิ่งเกิดขึ้น เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนตัวอย่างหนึ่งของผลกระทบที่เกิดขึ้น แต่ยังไม่มีการรวมตัวกันอย่างจริงจังของประชาชนในเขตนี้ ที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

ภาคใต้ มีกลุ่มต่างๆ เกิดขึ้นมากมายในพื้นที่ภาคใต้ ซึ่งมีทั้งกลุ่มที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อม และพัฒนา เช่น กลุ่มที่ทำงานเกี่ยวข้องกับทะเลสาบสงขลา ก็มีถึง 20 องค์กร หรือกลุ่มที่ส่งเสริมอาชีพ กลุ่มพัฒนา หรือที่เป็นที่รู้จัก ก็คือ กลุ่มออมทรัพย์ของบ้านคีรีวง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีชมรมหยาดฝน เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าองค์กรเหล่านี้บางองค์กรที่มีบทบาทอย่างมากต่อการพัฒนาจังหวัด เช่น กลุ่มนครฟอรัม กลุ่มนคร-บวรรัตน์ ชมรมรักบ้านเกิด กลุ่มวิสัยทัศน์เมืองคอน กลุ่มเยาวชนคนนคร ที่มีกิจกรรมร่วมกับข้าราชการในจังหวัด

เขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล การเคลื่อนไหวรวมตัวของกลุ่มต่างๆ ในเขตกรุงเทพมหานคร อาจแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ การรวมตัวของกลุ่มชนชั้นกลาง หรือกลุ่ม

บุคคลที่ตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น จัดตั้งเป็นกลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ โดยแม้จะมีศูนย์ กลางอยู่ในกรุงเทพฯ แต่มีบางองค์กรที่ทำงานในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของทั้งประเทศ ตัวอย่าง เช่น สมาคมสร้างสรรค์ไทย (ตาวีเศษ) มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์ มูลนิธิโลกสีเขียว มูลนิธิสืบ นาคะเสถียร เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มกันในลักษณะการต่อต้าน คัดค้านโครงการต่างๆ ของภาครัฐ เช่นเดียวกับการรวมกลุ่มในลักษณะเดียวกันในภาคอื่นๆ เช่น การรวมตัวคัดค้านการสร้างทางด่วนขั้นที่สองของชุมชนบ้านครัว หรือการต่อต้านของกลุ่มครูและนักเรียนโรงเรียนมาแตร์เดอีวิทยาลัย ในการก่อสร้างสถานีรับส่งของรถไฟฟ้า ซึ่งโครงการเหล่านี้มีผลกระทบต่อชุมชน ตลอดจนปัญหาสิ่งแวดล้อมในเขตพื้นที่ที่โครงการเหล่านี้ดำเนินการอยู่

ตัวอย่างกิจกรรมที่กลุ่มเหล่านี้ได้ดำเนินการเพื่อปกป้องท้องถิ่นในเรื่องสิ่งแวดล้อม เช่น การรวมตัวของชุมชนชาวบ้านทางภาคเหนือ เพื่อให้รัฐยกเลิกการให้สัมปทานป่าไม้ ซึ่งมีการจัดตั้งระบบเป็นคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้ในระดับหมู่บ้าน และขยายตัวไปตามแนวที่เป็นป่าผืนเดียวกัน เช่น ชุมชนแม่วาง ที่ครอบคลุมพื้นที่ถึง 4 อำเภอ คอยดูแลป่าบนดอยร่วมกัน และแนวความคิดนี้ได้ขยายตัวลงมาสู่พื้นที่ลุ่มน้ำตอนล่างมากขึ้น มีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำระดับภูมิภาคในหลายจังหวัด เช่น เชียงราย เชียงใหม่ ลำพูน พะเยา น่าน และพบว่าบางครั้งมีการทำงานร่วมกันระหว่างองค์กรชาวบ้านกับภาครัฐ เช่น โครงการพัฒนาที่สูงดอยสามหมื่น ที่เป็นหน่วยอนุรักษ์ต้นน้ำ โดยชาวบ้านเข้ามาช่วยดูแล และรักษาป่าและไฟป่า แต่ก็มีความขัดแย้งของชาวบ้านและภาครัฐเช่นกัน เช่น กรณีป่าสนวัดจันทร์ ที่เป็นต้นน้ำแม่แจ่มจังหวัดเชียงใหม่ ทำให้ชาวบ้านรวมตัวกันบวชป่าสน เพื่อคัดค้านโครงการตัดไม้แปรรูปขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ และได้ขยายเชื่อมโยงไปถึงอำเภอฮอดด้วย เนื่องจากลำน้ำแม่แจ่มไหลผ่านอำเภอฮอด เหล่านี้เป็นความรู้สึกผูกพันของคนที่อยู่ลุ่มน้ำเดียวกัน เกิดการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย เกิดความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน ต้องช่วยเหลือกัน เกิดเป็นแนวคิด เครือข่ายลุ่มน้ำ และนอกจากเป็นแนวคิดการเชื่อมโยงของเครือข่ายที่อยู่ลุ่มน้ำเดียวกันแล้วยังเป็นจุดเริ่มต้นความร่วมมือกับคนในท้องถิ่นซึ่งเป็นคนชั้นกลางในเมือง และพบว่าทิศทางเช่นนี้กำลังขยายตัวเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และมีพลังมากขึ้น (ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ, 2539)

จากตัวอย่างการรวมกลุ่มของกลุ่มบุคคลและเครือข่าย เพื่อทำงานด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นอย่างมากมาย ทั้งในเขตเมืองและชนบท ของประเทศไทย จึงมีดำริในการสร้างองค์กร ซึ่งทำหน้าที่เป็นองค์กรประสานงานกลุ่มต่างๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งจะเป็นผลพวงมาจากการจัดงานเวทีสิ่งแวดล้อมที่จัดขึ้นครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2533 และมีการดำเนินการจัดมาทุกปี อาจถือได้ว่างานเวทีสิ่งแวดล้อม นั้นได้กลายเป็น "สะพานเชื่อมโยง" องค์กรด้านสิ่งแวดล้อมทั่วประเทศ ทั้งของภาครัฐ ธุรกิจเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน ตลอดจนเครือข่ายองค์กรต่างๆ ให้มีโอกาสได้มาพบปะ แลกเปลี่ยนข้อมูล ประสบการณ์ พร้อมกับการร่วมกันกำหนดบทบาทขององค์กรสมาชิก และร่วมกันประมวลข้อเสนอแนะต่อรัฐบาล ต่อผู้บริหารองค์กรระดับนโยบาย และสาธารณชนทั่วไป และจากการประชุมประจำปี เวทีสิ่งแวดล้อม 38 นี้เอง ได้มีมติร่วมกันในการ

จัดตั้ง “ช่วยความร่วมมือเพื่อสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาไทย” (Thai Environment and Development NETwork- TEDNET) ขึ้นเพื่อเป็นองค์กรประสานงานขององค์กรสมาชิกที่มีอยู่ทั้งหมดประมาณ 200 องค์กร โดยกำหนดภารกิจและกลยุทธ์หลัก คือ เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมองค์กรสมาชิก “เครือข่ายสิ่งแวดล้อม” และ “ประชาคมจังหวัด” ให้เข้ามามีส่วนร่วมกับภาครัฐและภาคธุรกิจ ในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ (อนุชาติ พวงสำลี (บรรณาธิการ), 2540)

มีงานศึกษาถึงบทบาทขององค์กรสาธารณประโยชน์ ในการจัดการสิ่งแวดล้อม ของ ผศ. ดร. ดารารัตน์ อานันท์สูงศักดิ์ และ ผศ.ดร.โอรส ลีลากุลธนิต (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539) ที่ศึกษาเฉพาะองค์กรเอกชนที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อม 44 องค์กร ซึ่งได้จดทะเบียนเป็นองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม พบว่า องค์กรเหล่านี้ได้เข้าร่วมกิจกรรมกับหน่วยงานของรัฐ โดยรัฐให้โอกาสในการเข้าร่วมทั้งในระดับการเสนอความคิดเห็นและระดับการตัดสินใจด้วย

องค์กรด้านสาธารณสุข

ในอดีตนั้นการดูแลสุขภาพและการสาธารณสุข มักเป็นการรับผิดชอบของครอบครัวและชุมชน ต่อมาความก้าวหน้าทางการแพทย์และการพัฒนาระบบสาธารณสุขแผนปัจจุบัน ทำให้ภาครัฐเข้ามามีบทบาทแทนที่ครอบครัวและชุมชน แต่ปัญหาของคุณภาพประสิทธิภาพและการกระจายการให้บริการของภาครัฐยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาด้านสาธารณสุขได้โดยลำพัง จึงมีความพยายามนำความคิดที่จะให้ประชาชนและชุมชนช่วยดูแลสุขภาพของตนเองตามหลักการของ “สาธารณสุขมูลฐาน” เกิดเป็นโครงการของภาครัฐ ที่จัดตั้งอาสาสมัครสาธารณสุข และการสนับสนุนการรวมตัวเป็นกลุ่มของกองทุนต่าง ๆ เช่น กองทุนยา กองทุนสุขภาพ จนถึงการจัดตั้งศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน แต่ก็พบว่าความพยายามเหล่านี้ ไม่ประสบความสำเร็จเท่าไรนัก เนื่องจากการจัดตั้งและขึ้นจากภาครัฐ

ในขณะเดียวกันก็เกิดกลุ่มองค์กรของเอกชนที่รวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมด้านสุขภาพอนามัยทั้งในระดับชุมชนชนบท ในเขตเมือง มีกิจกรรมตั้งแต่การพัฒนาบริการสุขภาพ จนถึงการคุ้มครองผู้บริโภค การดำเนินการขององค์กรทางด้านสาธารณสุขของภาคเอกชนหรือประชาชนมีกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมแห่งความสำเร็จหลายกิจกรรม เช่น การวางแผนครอบครัว การสุขภาพอนามัยสะอาด การพัฒนาโรงพยาบาลชุมชน สถานีอนามัย การเผยแพร่ความรู้ด้านสุขภาพสู่ประชาชน การคุ้มครองผู้บริโภคด้านสุขภาพ การเผยแพร่และพัฒนาสมุนไพรและการแพทย์พื้นบ้าน การรณรงค์เรื่องการไม่สูบบุหรี่ เป็นต้น โดยมีข้อสังเกตว่า ความสำเร็จมักเกิดขึ้นกับองค์กรที่ทำงานประสานงานกับภาครัฐและธุรกิจ (สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ, 2540)

กลุ่มหรือองค์กรที่รวมตัวกันเพื่อทำงานด้านสุขภาพมีจำนวนมากพอสมควร ดัง ข้อมูลเมื่อปี พ.ศ.2535 พบว่ามีประมาณ 170 องค์กร โดย 130 องค์กรได้จดทะเบียนเป็นมูลนิธิ เป็นสมาคม 30 องค์กร และมีเพียง 10 องค์กรที่ไม่ได้จดทะเบียน ซึ่งจำนวนองค์กรที่จดทะเบียนนี้

สะท้อนให้เห็นถึงกิจกรรมหลักและวิธีดำเนินกิจกรรมที่เน้นลักษณะสวัสดิการสังคมสงเคราะห์เป็นหลัก แต่ก็พบว่ามีความไม่น้อยที่เป็นการรวมกลุ่มของแพทย์ หรือเภสัชกร ที่มีแนวความคิดก้าวหน้า ที่พยายามผลักดันกิจกรรมเพื่อสนับสนุนสุขภาพอนามัยของประชาชน (Amara Pongsapich, 1994 b)

รูปแบบขององค์กรสาธารณสุขที่เกิดขึ้นในสังคมไทย เพ็ญจันทร์ ประดับมุข (2540) ได้เสนอไว้เป็น 4 ลักษณะคือ

1) องค์กรอิสระสาธารณประโยชน์ ที่เป็นการรวมกลุ่มของกลุ่มเพื่อนหรือบุคคลมาร่วมทำกิจกรรมกัน และค่อยๆ ก่อรูปเป็นองค์กร มีการขยายกิจกรรม ขยายจำนวนสมาชิก จนพัฒนาแนวทางกิจกรรมเพื่อพัฒนาสังคม ที่อาศัยความรู้ความชำนาญให้เกิดประโยชน์ ตัวอย่างองค์กรลักษณะนี้ได้แก่ มูลนิธิหมอชาวบ้าน มูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนา (กลุ่มศึกษาปัญหา) มูลนิธิแพทย์ชนบท ชมรมแพทย์ชนบท สมาคมทำหมันแห่งประเทศไทย มูลนิธิฮอทไลน์ มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ สมาคมพัฒนาประชากร เป็นต้น

2) องค์กรวิชาชีพ สมาชิกขององค์กรลักษณะนี้มักจะเป็นคนของรัฐ แต่ต้องการรวมตัวกัน โดยเป้าหมายในระยะแรกอาจเป็นเพื่อพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนปัญหา และหาแนวทางแก้ไข โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับวิชาชีพของตนเอง แต่ก็มีบางส่วนที่พัฒนาไปสู่การใช้วิชาชีพเพื่อประโยชน์ของประชาชน พบว่าบางองค์กรมีบทบาทมากจนได้รับการยอมรับจากภาครัฐ ถึงกับมีกฎหมายรับรองให้ด้วย เช่น แพทย์สภา สภาการพยาบาล ทันตแพทย์สภา และสภาเภสัชกรรม เป็นต้น

3) กลุ่มหรือองค์กรประชาชนที่รวมตัวโดยการริเริ่มจากประชาชน เช่นการรวมตัวของประชาชนเพื่อให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา ตัวอย่างที่เห็นชัดๆ คือ การรวมตัวเพื่อช่วยเหลือกันเมื่อเกิดปัญหาวิกฤต เช่น เหตุการณ์เกิดภัยธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ไฟไหม้ น้ำท่วม และการรวมกลุ่มกันในสถานการณ์ปัญหาโรคเอดส์ เช่น กลุ่มผู้ติดเชื้อเอดส์ กลุ่มเพื่อนชีวิตใหม่ เป็นต้น

4) องค์กรที่รวมตัวโดยรัฐ กลุ่มเหล่านี้จะได้แก่ อสม. และ ผสส. ภายใต้แนวความคิดสาธารณสุขมูลฐาน ซึ่งบทบาทของกลุ่มนี้ ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นว่า ไม่ประสบความสำเร็จในการทำงาน และการผลักดันให้มีกิจกรรมในการดูแลสุขภาพของประชาชนมากนัก เนื่องจากยังมีลักษณะการดำเนินการในลักษณะ Top-down

การขยายตัวขององค์กรที่ทำงานด้านสาธารณสุข ทั้งจำนวนและบทบาท ทำให้เกิดการจัดตั้งองค์กรเพื่อทำหน้าที่ เป็นผู้ประสานงานองค์กรที่ทำงานด้านสาธารณสุขด้วยกัน เหมือนองค์กรที่ทำงานด้านพัฒนาและสิ่งแวดล้อม เป็น “คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนเพื่อการสาธารณสุขมูลฐาน (คปอ.ส.) ” เมื่อปี พ.ศ.2526 เพื่อเป็นผู้ประสานงานระหว่างองค์กรสมาชิก

ด้วยกัน และองค์กรของรัฐ และระหว่างประเทศและเพื่อผลักดันกิจกรรมที่ส่งผลต่อการดำเนินงานสาธารณสุขอย่างเป็นระบบ รวมถึงสนับสนุนการทำงานขององค์กรสมาชิกทั้งด้านวิชาการและทรัพยากรอื่นๆ

สถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคเอดส์ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้มีการขยายบทบาทและกิจกรรมขององค์กรพัฒนาเอกชน ให้มีส่วนร่วมในการป้องกันและแก้ไขปัญหา การทำงานเกี่ยวกับโรคเอดส์ ไม่ได้จำกัดเฉพาะองค์กรที่เน้นงานสาธารณสุขหรืองานด้านสุขภาพเท่านั้น แต่องค์กรเอกชนที่เคยมีกิจกรรมเน้นหนักทางด้านอื่นๆ ก็เริ่มเข้ามามีบทบาทในงานอันเกี่ยวข้องกับโรคเอดส์ด้วย และพบว่าในขณะเดียวกันก็จะเกิดองค์กรใหม่เพื่อทำงานเรื่องเอดส์โดยเฉพาะเช่นกัน ดังที่ นาถฤดี และ วรณา (2535) ได้เคยรวบรวมรายชื่อองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับโรคเอดส์โดยจำแนกองค์กรที่เน้นกิจกรรมเรื่องโรคเอดส์เป็นหลัก และองค์กรที่มีกิจกรรมเกี่ยวกับโรคเอดส์ร่วมกับกิจกรรมอื่น โดยในปีพ.ศ.2535 มีองค์กรที่ทำงานเกี่ยวกับการป้องกันและควบคุมโรคเอดส์ในขณะนั้น 58 องค์กร พบว่าองค์กรที่มีการดำเนินการเกี่ยวกับโรคเอดส์ร่วมกับกิจกรรมอื่นถึง 45 องค์กร ปัจจัยที่ทำให้องค์กรพัฒนาเอกชนได้สนใจในกิจกรรมเกี่ยวกับโรคเอดส์นั้น ส่วนหนึ่งเนื่องจากความเกี่ยวพันระหว่างโรคเอดส์กับกิจกรรมหลักขององค์กรเหล่านั้น เช่น องค์กรที่ทำงานเกี่ยวกับการช่วยเหลือเด็กที่พบว่าเด็กในโครงการติดเชื้อเอชไอวี เป็นต้น นอกจากนี้ส่วนหนึ่งยังเป็นปัจจัยจากกระแสการสนับสนุนในการให้เงินทุนแก่หน่วยงานต่างๆ ในการรณรงค์ป้องกัน และควบคุมเกี่ยวกับโรคเอดส์ ทำให้องค์กรเหล่านี้หันมาสนใจในงานนี้เพิ่มขึ้น แต่ลักษณะกิจกรรมที่ดำเนินการนั้นเป็นการเน้น กิจกรรมเชิงป้องกัน เป็นหลัก และมักเป็นกิจกรรมที่ไม่ต่อเนื่อง บางครั้งลักษณะการทำงานก็เป็นการทำงานแบบการประสานงาน ส่งต่อให้องค์กรที่ทำงานเฉพาะด้านมากกว่า (นาถฤดี เเด่นดวง และวรณา จารุสมบัติ, 2535)

อย่างไรก็ตามก็มีการจัดตั้ง “คณะกรรมการองค์กรพัฒนาด้านเอดส์” ขึ้นเพื่อเป็นตัวประสานงานระหว่างองค์กรสมาชิก และพบว่า ภาครัฐได้เริ่มให้ความสำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชนในการดำเนินงานป้องกันและควบคุมโรคเอดส์ โดยการให้ความสนับสนุนองค์กรพัฒนาเอกชน ทั้งด้านการจัดสรรงบประมาณสนับสนุน อีกทั้งแนวคิดในการประสานงานและร่วมมือ เกิดการทำงานในลักษณะประสานงานกัน เช่น การจัดตั้งอนุกรรมการเพื่อทำหน้าที่ประสานงานระหว่างภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน กระทรวงสาธารณสุข คณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชนในการป้องกันโรคเอดส์ในคณะกรรมการเอดส์แห่งชาติ หรือ การแต่งตั้งองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นกรรมการในคณะกรรมการชุดต่างๆ (นาถฤดี เเด่นดวง และวรณา จารุสมบัติ, 2535)

4. บทสรุปและสังเคราะห์

จากการเสนอถึงบทบาทขององค์กรสาธารณประโยชน์ต่างๆ ที่เป็นการรวมตัวกันของกลุ่มบุคคล หรือหน่วยงานที่มีลักษณะการรวมตัวกันตามความสนใจในประเด็นหรือปัญหาเดียวกัน หรือเน้นการรวมตัวกันเนื่องจากมีผลประโยชน์ร่วมกันก็ตาม การรวมตัวเหล่านี้มักมีเป้าหมาย คือรวมกันเพื่อแก้ไขปัญหา หรือดำเนินกิจกรรมบางอย่าง เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่เห็นพ้องต้องกัน ลักษณะของการรวมตัวนี้ แม้บางท่านอาจจะไม่เห็นด้วยว่า เป็นการรวมตัวกันลักษณะเป็นประชาสังคม แต่การรวมตัวนี้ อาจสามารถพัฒนาไปสู่ความเป็นประชาสังคมได้แม้ว่าการพัฒนาของแต่ละองค์กรจะมีระดับไม่เท่ากัน เนื่องด้วยเป้าหมายการรวมกลุ่มและการดำเนินการของแต่ละองค์กรมีระดับต่างกัน บทความนี้จึงได้พยายามรวบรวมองค์กร หรือหน่วยงานที่คิดว่า เป็นการรวมตัวของกลุ่มคนที่มีลักษณะเป็นประชาสังคม หรือมีศักยภาพที่สามารถพัฒนาเป็นประชาสังคมได้ (ซึ่งอาจเป็นแล้วในสายตาของบางคน อันเป็นผลมาจากความหลากหลายในการจำกัดความ ของคำว่า ประชาสังคม ว่ามีขอบเขตกว้างขวางแค่ไหน) ซึ่งจากการทบทวนลักษณะ และสถานภาพขององค์กรเหล่านี้ อาจสรุปถึงการเกิดขึ้นขององค์กรเหล่านี้ ได้ว่า มีสาเหตุ หรือว่าเราผลักดัน จากอะไรบ้าง พร้อมทั้งสรุปถึงลักษณะเด่นๆ ขององค์กรที่มีความหลากหลายกันทั้งทางด้านความเป็นมา วัตถุประสงค์ และแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนความเป็นไปได้ในการพัฒนาสู่ความเป็นประชาสังคมที่มีความเข้มแข็งได้ในอนาคต

การเกิดขึ้นของกลุ่มหรือองค์กรต่าง ๆ ในสังคมไทย

ได้มีผู้ศึกษาถึงการเกิดการรวมกันของกลุ่มบุคคลต่างๆ ว่ามีสาเหตุมาจากปัจจัยหรือแรงผลักดันหลายประการ ซึ่งพอจะสรุปได้คือ

(1) เป็นผลมาจากการที่ภาครัฐ ไม่สามารถตอบสนองความต้องการ หรือไม่มีความสามารถ ในการช่วยแก้ไขปัญหา หรือแก้ไขปัญหาไม่ถูกจุด (Rapin Eiamlapa, 1990; Amara Pongsapich, 1994a) ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากความอ่อนแอของภาครัฐ ทำให้เกิดข้อจำกัดมากมายในการมองเห็นปัญหา และแนวทางในการแก้ปัญหา ซึ่งจุดหนึ่งจะมาจากตัวของระบบราชการเอง ที่มีลักษณะเจ้าขุนมูลนาย อีกทั้งมีกฎระเบียบ และขั้นตอนมากมาย ทำให้เกิดความล่าช้า และไม่คล่องตัวในการทำงาน นอกจากนี้ตัวของเจ้าหน้าที่ของรัฐเองก็เป็นส่วนหนึ่ง เนื่องจากไม่เข้าใจปัญหาที่แท้จริง หรือบางครั้งก็ไม่อยู่ในสถานะที่จะช่วยแก้ปัญหาได้ (Rapin Eiamlapa, 1990) ตัวอย่างที่เห็นได้ เช่น การเกิดองค์กรที่ทำงานด้านสงเคราะห์ และการพัฒนาต่างๆ ซึ่งได้เข้ามาช่วยเหลือคนในสังคม ที่มีปัญหาอันเนื่องมาจากการพัฒนาของเศรษฐกิจและสังคม และส่งผลกระทบต่อกลุ่มคนต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเด็ก เยาวชน คนยากจนในเมือง คนในชนบท เป็นต้น เกิดเป็นองค์กรช่วยเหลือสังคมในลักษณะสังคมสงเคราะห์ องค์กรที่มีกลุ่มเป้าหมายในการทำงานด้านเด็กและเยาวชน สตรี หรือองค์กรที่มีเป้าหมายเฉพาะในการทำงาน เช่น ด้านพัฒนา ด้านสิ่งแวดล้อม

ด้านการสาธารณสุข นอกจากนี้ยังพบการรวมตัวเพื่อจัดการและแก้ไขปัญหาอันเป็นการรวมกลุ่มของชาวบ้านเอง โดยรวมตัวกันเป็นเครือข่ายต่าง ๆ เกิดเป็นทางเลือกใหม่สำหรับงานพัฒนา

(2) เกิดจากการต้องการความช่วยเหลือสังคมของ 1) คนรุ่นใหม่ ซึ่งกลุ่มคนรุ่นใหม่มักเป็นกลุ่มคนที่เติบโต และได้พัฒนาความคิด และอุดมการณ์ของการช่วยเหลือสังคม ในรั้วมหาวิทยาลัย หรือจากประสบการณ์การทำงานกับคนชนบท ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้จะมีความกระตือรือร้นที่จะทำงานเพื่อสังคม และช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส 2) คนที่มีสถานะทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งมักมีการรวมตัวเพื่อช่วยเหลือในลักษณะการสังคมสงเคราะห์ เช่น การทำงานของมูลนิธิหรือสมาคมต่าง ๆ ที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ สาธารณกุศล 3) ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาที่เกิดขึ้นทำให้เกิดความต้องการช่วยเหลือแก้ไขปัญหา เช่นการรวมกลุ่มของคนในท้องถิ่น เพื่อแก้ไขเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาการแพร่กระจายของโรคเอดส์ ซึ่งกลุ่มที่ 3 นี้ จะเป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่หรือขอบข่ายที่ค่อนข้างจำกัดมากกว่าสองกลุ่มแรก

ฉะนั้น แรงผลักดันที่ทำให้เกิดการรวมตัวกันนั้น มีความแตกต่างกันตามลักษณะของแนวคิดในการทำงาน โดยบางกลุ่มอาจเข้ามาทำงานสาธารณประโยชน์ ด้วยแรงผลักดันของศรัทธา ไม่ว่าจะเป็นสำนักทางศาสนา เช่นการรวมกลุ่มทำงานสังคมสงเคราะห์ของกลุ่มองค์กรของศาสนาคริสต์ หรือสำนักทางสังคม ตามลักษณะการทำงานของผู้ที่อยู่ในสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ต้องการเป็นผู้ให้แกสังคมบ้าง หรือคนรุ่นใหม่ที่มีอุดมการณ์ หรือสำนักของความเป็นกลุ่มที่มีเชื้อชาติ/อาชีพ เดียวกัน เช่น กลุ่มคนจีน กลุ่มการค้า กลุ่มวิชาชีพต่าง ๆ หรือสำนักท้องถิ่น สำนักบ้านเกิด ที่ผลักดันให้เกิดการรวมตัวของคนในระดับท้องถิ่น โดยพบว่า การรวมกลุ่มกันบนพื้นฐานของสำนักในลักษณะหลังนี้กำลังเติบโตตามท้องถิ่นต่าง ๆ และเริ่มเป็นกลุ่มที่มีพลังและศักยภาพค่อนข้างสูงที่จะสามารถพัฒนาไปสู่กระบวนการประชาสังคมได้

(3) การที่รัฐบาลเริ่มกระจายอำนาจ และยอมรับการรวมกลุ่มขององค์กรต่าง ๆ มากขึ้น พร้อมกับการเกิดแนวคิด “ประชาสังคม” ขึ้นในระยะไม่กี่ปีที่ผ่านมา ทำให้เกิดการรวมกลุ่มขึ้นอย่างค่อนข้างชัดเจน ทั้งในเขตเมืองและชนบท เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหา หรือดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ร่วมกัน (Yamamoto, 1994) ที่เห็นได้ชัดคือ การเกิดขึ้นอย่างค่อนข้างมากมายของกลุ่มหรือองค์กรใหม่ๆ ที่สนใจในปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นประเด็นที่เกิดขึ้นใหม่ในสังคมไทย

ลักษณะการรวมกลุ่มต่างๆ ในสังคมไทย

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วว่า การรวมกลุ่มต่าง ๆ นั้น อาจเป็นการรวมกลุ่มที่เกิดขึ้นจากบุคคลที่มีความสนใจเหมือนกันในประเด็นหรือปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมและอาจเป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อพิทักษ์ปกป้องผลประโยชน์ อันเนื่องมาจากการมองเห็นความสำคัญของปัญหา หรือการที่ได้รับผล

กระทบจากการดำเนินการของทั้งภาครัฐและเอกชน ซึ่งลักษณะของการรวมกลุ่มทั้งสองลักษณะ นั้นมีจุดเด่น ๆ ที่สามารถนำมากล่าวสรุปไว้ได้หลายประการคือ

(1) การเกิดของกลุ่มหรือองค์กร ที่เป็นการรวมตัวกันของบุคคลที่มีความสนใจเหมือนกันนั้น โดยเฉพาะกลุ่มหรือองค์กรที่ทำงานในลักษณะการช่วยเหลือในเชิงสังคมสงเคราะห์หรือองค์กรพัฒนาทั้งหลาย มักเป็นการรวมกลุ่มกันของกลุ่มชนชั้นกลาง ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาจากมหาวิทยาลัยหรือผู้ที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่ค่อนข้างดีหรือดี ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความพร้อมทั้งทางด้านแรงจูงใจและแนวความคิดที่จะร่วมกันทำกิจกรรมด้วยกัน โดยลักษณะของผู้ที่ทำงานในองค์กรพัฒนานั้นส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชนชั้นกลางซึ่งได้รับอิทธิพลและแนวความคิดในการพัฒนาสังคมมาจากการเข้าร่วมกิจกรรมในมหาวิทยาลัย และจากประสบการณ์ในการทำงานภาคสนามก่อน (มูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม, 2539; Yamaoto, 1994) ส่วนการรวมกลุ่มเพื่อการดำเนินการกิจกรรมที่ออกมาในลักษณะสงเคราะห์นั้น มักเป็นกลุ่มคนที่มีสภาพทางสังคม และฐานะทางเศรษฐกิจที่ค่อนข้างดี หรือดี เช่น กลุ่มบุคคลที่ทำงานในสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยหรือสภาสตรีแห่งชาติ หรือแม้แต่ในสมาคม มูลนิธิ ที่ทำกิจกรรมด้านสาธารณกุศล โดยเฉพาะในส่วนของการฝ่ายบริหาร ก็มักจะเป็นคนในกลุ่มนี้ แม้ว่าผู้ทำงานในการช่วยเหลือจริง ๆ อาจประกอบด้วยบุคคลหลายสถานะ และหลากหลายในอาชีพก็ตาม

(2) การรวมกลุ่มในลักษณะเพื่อปกป้องผลประโยชน์ ที่มีกิจกรรมออกมาในรูปของการรวมกลุ่มของคนที่อยู่ในพื้นที่เดียวกัน และมีกลุ่มเป้าหมายในการดำเนินกิจกรรมเหมือนกัน กลุ่มลักษณะนี้จะได้แก่ กลุ่มอนุรักษ์หรือทำงานเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในภูมิภาคต่าง ๆ ตลอดจนกลุ่มที่เน้นการรวมตัวกันโดยมีเป้าหมายในการคัดค้านหรือต่อต้านการดำเนินการโครงการต่าง ๆ ของรัฐและเอกชน กลุ่มลักษณะนี้มักเป็นกลุ่มชาวบ้านซึ่งถือได้ว่า เป็นกลุ่มรากหญ้า (grass root) ของสังคมไทย ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากโครงการต่าง ๆ ตัวอย่างของกลุ่มลักษณะนี้ จะได้แก่ การรวมตัวของชุมชนบ้านครัวในกรุงเทพฯ การรวมตัวของชาวบ้านในการคัดค้านโครงการสร้างเขื่อนน้ำโจน และที่กำลังเป็นปัญหาในปัจจุบันคือ กลุ่มชาวบ้านที่กำลังคัดค้านการสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น ในจังหวัดแพร่ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการรวมตัวของกลุ่มเกษตรกรรายย่อย หรือกลุ่มสมัชชาคนจน ซึ่งกลุ่มลักษณะหลังนี้ได้มีการเขียนเป็นรายงานอีกชิ้นหนึ่งที่เน้นการศึกษา การรวมกลุ่มของคนในระดับรากหญ้านี้

(3) การจดทะเบียนหรือไม่จดทะเบียนของกลุ่มหรือองค์กรต่าง ๆ อมรา พงศาพิชญ์ (1994b) เคยกล่าวถึงว่า การรวมตัวของกลุ่มต่าง ๆ นั้น จะมี 2 ลักษณะคือ 1) เป็นการรวมกลุ่มและมีการจดทะเบียนกับหน่วยงานของรัฐ ซึ่งจะออกมาในรูปของลักษณะการตั้งเป็นสมาคม หรือมูลนิธิเป็นส่วนใหญ่ และ 2) เป็นการรวมตัวเป็นกลุ่ม แต่ไม่ได้มีการจดทะเบียนกับหน่วยราชการ กลุ่มหลังนี้จึงมีชื่อของกลุ่มออกมาในรูปของโครงการ กลุ่ม คณะกรรมการ ฯลฯ การกำหนดให้มีการจดทะเบียนนี้ เป็นมาตรการของภาครัฐที่มีขึ้นเพื่อเป็นการควบคุมการดำเนินการกิจกรรมของ

กลุ่มและองค์กรต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้น โดยรัฐได้พยายามออกพระราชบัญญัติ เพื่อควบคุมการตั้งกลุ่มต่าง ๆ หลายฉบับ เช่น

- พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ.2485 ที่ให้กลุ่มหรือองค์กรที่จัดตั้งเป็นสมาคม หรือมูลนิธิได้จดทะเบียน โดยอาจจดทะเบียนกับกระทรวงมหาดไทย หรือหากเป็นกิจกรรมด้านวัฒนธรรม ก็จดทะเบียนกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
- พระราชบัญญัติสมาคมการค้า พ.ศ. 2509 ที่ออกมาเพื่อควบคุมดูแลสมาคมการค้าต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้น โดยให้สมาคมที่ตั้งขึ้น ได้จดทะเบียนกับกรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์
- พระราชบัญญัติการฉ้อโกง พ.ศ. 2517 ที่ออกมาเพื่อควบคุมสมาคมฉ้อโกงที่เพิ่มขึ้นอย่างมากมาย โดยเฉพาะในสังคมชนบท

หากพิจารณาถึงผลดี และผลเสียของการจดทะเบียนนั้น ประเด็นที่เด่นชัดในผลดีคือการได้รับการยกเว้นการเสียภาษี ส่วนผลเสียนั้นก็คือ การที่ต้องรายงานกิจการต่าง ๆ แก่ภาครัฐ ซึ่งการจดทะเบียนนั้นต้องมีเงื่อนไขการจดทะเบียนที่สำคัญ โดยเฉพาะในการตั้งมูลนิธิ หรือสมาคม ที่ต้องจดทะเบียนกับกระทรวงมหาดไทยนั้น ต้องกำหนดวัตถุประสงค์ว่า “ไม่ดำเนินการเกี่ยวข้องกับการเมืองแต่ประการใด” อย่างไรก็ตาม หากต้องการจัดตั้งสมาคมที่ต้องการดำเนินการเกี่ยวกับการเมือง ก็สามารถทำได้ เพราะไม่มีกฎระเบียบห้าม แต่หากต้องการจดทะเบียนจัดตั้งมูลนิธิโดยมีวัตถุประสงค์หลัก คือ เพื่อการกุศลสาธารณะก็ต้องให้มีข้อความกำกับว่า “ไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง” และถ้าต้องการให้มีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมและสนับสนุนระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ก็สามารถทำได้ โดยต้องระบุให้ชัดเจนไว้ในวัตถุประสงค์ว่า “เพื่อส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ด้วยความเป็นกลาง และไม่ให้สนับสนุนด้านการเงินหรือทรัพย์สินแก่นักการเมือง หรือพรรคการเมืองใด” (คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน, 2538)

ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า ในสายตาของภาครัฐนั้น รัฐยังไม่ไว้วางใจการดำเนินกิจกรรมขององค์กรต่าง ๆ จึงได้มีการออกกฎระเบียบ พระราชบัญญัติต่าง ๆ เพื่อเป็นกลไกในการควบคุม แต่ก็เป็นการควบคุมได้เฉพาะหน่วยงาน หรือองค์กรที่ต้องการจดทะเบียนกับภาครัฐเท่านั้น ยังมีหน่วยงาน กลุ่ม หรือองค์กรอีกเป็นจำนวนไม่น้อย ที่ไม่มีการจดทะเบียนกับหน่วยงานของรัฐ อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารัฐยังไม่ไว้วางใจแต่บทบาทของกลุ่ม หรือองค์กร โดยเฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชนนั้น ในสายตาของรัฐเริ่มดีขึ้น อันเห็นได้จากการมีส่วนร่วมขององค์กรพัฒนาเอกชนในการเข้าร่วมประชุมสัมมนาในระดับนโยบายกับภาครัฐ หรือการเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 8 (Yamamoto, 1994, เอนก นาเคบุตร, 2533) นอกจากนี้องค์กรเหล่านี้ก็เห็นความจำเป็นในการที่ต้องมีการประสานงานร่วมกับภาครัฐด้วยเช่นกัน จึงมีความพยายามจากหลายองค์กรที่ทำงานในกลุ่มเป้าหมายเดียวกัน หรือมีวัตถุประสงค์ของการทำงานที่คล้าย ๆ กันรวมตัวกัน และจัดให้มีศูนย์กลางที่เป็นตัว

คอยประสานงานระหว่างองค์กรที่เป็นสมาชิก และระหว่างองค์กรกับหน่วยงานภาครัฐ เช่น การตั้งสภาองค์กรเด็กและเยาวชน (สอद्य.) การตั้งข่ายความร่วมมือเพื่อสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาไทย และการตั้งคณะกรรมการประสานงานองค์การเอกชนพัฒนาชนบท (กป.อพช.) เป็นต้น แต่สำหรับกลุ่มหรือองค์กรที่รวมตัวกันในระดับรากหญ้า ในสายตาของภาครัฐยังไม่ดีขึ้นมากเท่ากับกลุ่มหรือองค์กรอื่น ดังจะเห็นได้จาก การมีการสร้างกลุ่มเพื่อต่อต้านการเรียกร้อย (สร้างมือบชนมือบ) ไม่ว่าในกรณีสมัชชาคนจน หรือ เชื้อนแก่งเสือเต้น และบางครั้งก็มีการปราบปรามอย่างค่อนข้างรุนแรง ซึ่งก็มักไม่ค่อยได้รับความสนใจจากสาธารณชนเท่าไรนัก นอกจากหน่วยงานหรือบุคคลที่เล็งเห็นความไม่ยุติธรรมที่เกิดขึ้น การปราบปรามอาจออกมาในรูปของการลอบสังหารผู้นำชาวบ้าน ที่มีการกระทำมานานแล้ว และยังมีอยู่แม้ในปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น กรณีสังหารครูประเวียร บุญหนัก ในกรณีคัดค้านโรงโม่หิน ในจังหวัดเลย เมื่อปี พ.ศ. 2538 หรือออกมาในรูปการปราบปรามโดยกำลังเจ้าหน้าที่ เช่น ในกรณีชานากำแพงที่ทำการปิดถนนชุมชนประท้วงให้รัฐแก้ไขปัญหาค่าที่ดินเช่าที่ดิน และปัญหาการล่าสัตว์ เมื่อปี พ.ศ. 2536 หรือการหายตัวไปในกรณีของ ทนง โพธิ์อ่าน ผู้นำแรงงาน และนางสุชาดา คำฟูบุตร ที่คัดค้านโรงงานอุตสาหกรรมที่สร้างมลภาวะ เมื่อปีพ.ศ. 2537 เป็นต้น (นฤมล ทับจุมพล และคนอื่นๆ , 2539)

เหตุการณ์เหล่านี้ได้แสดงถึงความแตกต่างในการได้รับการปฏิบัติจากภาครัฐต่อกลุ่มหรือองค์กรที่มีโครงสร้างตลอดจนวิธีการดำเนินงานกิจกรรมที่แตกต่างกัน อาจมาจากสาเหตุของลักษณะการเคลื่อนไหว ซึ่งหากเป็นการผลักดันหรือเคลื่อนไหวที่ไม่กระทบต่อความมั่นคงหรืออำนาจภาครัฐ ภาครัฐจะยอมรับบทบาทนี้ได้ แต่หากการเคลื่อนไหวในประเด็นหรือกรณีที่เกี่ยวข้องกับอำนาจรัฐที่มีความสัมพันธ์กับผลประโยชน์ที่ขัดแย้งกันกับชาวบ้าน สถานะของการรวมกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนจะกลายเป็นข้อจำกัดทันที (เอนก นาเคบุตร, 2533)

ลักษณะการรวมตัวกันของกลุ่มบุคคลที่เกิดขึ้นในสังคมไทย เป็นการเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขต่าง ๆ ที่แตกต่างกัน ประกอบกับมีโครงสร้าง ลักษณะการรวมกลุ่มและการดำเนินกิจกรรม ที่แตกต่างกันด้วย ฉะนั้น การพัฒนากลุ่มหรือองค์กรต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคมไทย ให้เป็นประชาสังคมที่เข้มแข็ง และมีการดำเนินงานที่สามารถส่งผลกระทบในทางที่เป็นประโยชน์แก่สังคมนั้น จึงไม่เท่าเทียมกันด้วย ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยการศึกษาถึงความเป็นไปได้ของแต่ละกลุ่มหรือองค์กร ภายใต้เงื่อนไขของบริบทที่กลุ่มหรือองค์กรนั้นๆ ดำรงอยู่

ยุทธศาสตร์การผลักดันกระแสประชาสังคมในสังคมไทย

หากพิจารณาจากการรวมกลุ่มต่างๆ ทั้งที่เป็นการรวมกลุ่มในรูปของสมาคม มูลนิธิ สโมสร ที่จัดตั้งขึ้นตามกฎหมายหรือกลุ่มโครงการ กิจกรรม ที่ไม่ขึ้นทะเบียนกับภาครัฐ จะพบว่า มีกลุ่มองค์กรต่างๆ เกิดขึ้นมากมายในสังคมไทย โดยกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ สามารถแยกเป็นกลุ่มองค์กรเอกชนสาธารณประโยชน์ ที่ทำงานลักษณะสังคมสงเคราะห์ กลุ่มองค์กรทางธุรกิจ กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มองค์กรชาวบ้าน หรือองค์กรประชาชน และอาจรวมถึงกลุ่มองค์กร

เอกชนที่จัดตั้งโดยภาคธุรกิจ เช่น โครงการตาวิเศษ ของมูลนิธิสร้างสรรค์ไทย เป็นต้น ซึ่งการรวมกลุ่มขององค์กรต่าง ๆ ข้างต้นจะสามารถผลักดันไปสู่กระแสประชาสังคมหรือไม่นั้น จะต้องพิจารณาจากโครงสร้างอำนาจในสังคมที่อาจเป็นตัวช่วยสนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคในการผลักดันได้ กลุ่มที่สำคัญในโครงสร้างอำนาจของสังคมไทย คือภาครัฐ ภาคธุรกิจ และภาคประชาชนหรือสังคม

ในอดีตที่ผ่านมาภาครัฐได้เติบโตอย่างมาก โดยเฉพาะในลักษณะรวมศูนย์อำนาจ แต่ขาดประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหาในสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้น สำหรับภาคธุรกิจยังมีภาพของการดำเนินกิจกรรมที่มุ่งกำไร จนเป็นภาคที่มีอำนาจเงินและอำนาจปัญญา และสามารถเชื่อมโยงกับภาครัฐ เพื่อให้มีการใช้อำนาจรัฐ เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการดำเนินธุรกิจ ซึ่งเป็นจุดหนึ่งที่น่าไปสู่ปัญหาวิกฤตต่าง ๆ ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความเหลื่อมล้ำในสังคม ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และสำหรับภาคประชาชนนั้น เป็นภาคที่แบกรับปัญหาในสังคม โดยยังไม่สามารถมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาได้อย่างจริงจัง โครงสร้างอำนาจทั้งสามกลุ่มนี้ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างไม่มียุทธศาสตร์ (สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ, 2540) คำถามที่เกิดขึ้นก็คือ จะทำอย่างไรภาคต่าง ๆ ทั้งสามภาคมีความสัมพันธ์อย่างมีดุลยภาพอำนาจเท่าเทียมกัน โดยเฉพาะภาคประชาชนจำเป็นต้องเข้มแข็งขึ้น ในขณะที่ภาครัฐควรจะต้องเล็กลงและภาคธุรกิจควรมีบทบาทที่จะสนับสนุนและช่วยเหลือการเกิดประชาสังคมมากกว่าบทบาทเพียงการแสวงหากำไร

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาถึงสถานการณ์และบทบาทขององค์กรสาธารณประโยชน์ในสังคมไทย ตลอดจนความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับภาครัฐและภาคธุรกิจ อาจทำให้เห็นภาพของระดับความสัมพันธ์ทั้งในแง่ของการประสานงานร่วมมือกัน และข้อจำกัดที่จะนำไปสู่อุปสรรคในการประสานความสัมพันธ์กันได้

ภาครัฐ ได้เริ่มเห็นถึงศักยภาพของภาคเอกชน โดยเฉพาะองค์กรต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อทำงานสาธารณประโยชน์ เช่น การเปิดโอกาสให้องค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาในเชิงนโยบายมากขึ้น แม้ว่าจะมีข้อจำกัดในการเข้ามามีส่วนร่วมในประเด็นหรือกรณีที่ไม่ท้าทายอำนาจรัฐมากนัก นอกจากนี้ การที่มีเจ้าหน้าที่ของรัฐบางหน่วยงานเปิดรับแนวคิดการพัฒนาแนวทางใหม่ เช่น การเกษตรแบบผสมผสาน ของหน่วยงานของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ นับเป็นจุดเริ่มต้นการประสานความคิดและการทำงานร่วมกัน และอีกส่วนหนึ่งที่ภาครัฐได้แสดงถึงการเปิดรับการทำงานขององค์กรเอกชนคือ การจัดสรรเงินทุนของกระทรวงสาธารณสุข แก่โครงการต่าง ๆ ที่ทางองค์กรพัฒนาเอกชนเสนอขอมา โดยเฉพาะในเรื่องของการป้องกันและควบคุมโรคเอดส์

นอกจากนี้หากภาครัฐสามารถผลักดันให้แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 8 ประสบความสำเร็จในการดำเนินงานโอกาสที่ประชาสังคมจะได้รับการพัฒนาให้เข้มแข็งขึ้นก็จะมีมากขึ้นตามมา กลไกจากทางภาครัฐจึงยังดำรงความสำคัญ ที่จะเป็นผู้สนับสนุนการเกิดประชาสังคมของกลุ่มหรือองค์กรต่าง ๆ

ภาคธุรกิจ บทบาทของภาคธุรกิจนั้นอาจเป็นทั้งฝ่ายสนับสนุนการเกิดองค์กรประชาสังคม และทั้งเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมในลักษณะประชาสังคมเอง บทบาทในการเป็นฝ่ายสนับสนุน อาจทำได้โดยเฉพาะด้านเงินทุนแก่โครงการหรือกลุ่ม หรือการจัดตั้งองค์กร หรือสถาบันที่ดำเนินกิจกรรมลักษณะประชาสังคม ซึ่งในปัจจุบันพบว่ามีการเริ่มต้นบ้างแล้ว ไม่ว่าจะเป็นโครงการ Think-Earth โครงการตาวิเศษ ของมูลนิธิสร้างสรรค์ไทย โครงการรักเรารักษโลก ของบริษัทสิทธิผลมอเตอร์ มูลนิธิพัฒนาชนบท ของบริษัทในเครือเจริญโภคภัณฑ์ มูลนิธิสื่อสร้างสรรค์ของบริษัท บางจาก สมาคมแนวร่วมภาคธุรกิจด้านภัยเอดส์ เป็นต้น สำหรับบทบาทของภาคธุรกิจในการดำเนินกิจกรรมในลักษณะประชาสังคมเองนั้น ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมขององค์กรภาคธุรกิจที่จะพัฒนาไปสู่ความเป็นประชาสังคมได้คือ ภาคธุรกิจในส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะบทบาทของหอการค้าจังหวัด ที่มีนักวิชาการอีกทั้งมีแผนนโยบายระดับประเทศที่ผลักดันให้มีความเข้มแข็งขึ้น เพื่อเป็นกลไกสำคัญตัวหนึ่งในการพัฒนาท้องถิ่น อีกทั้งยังสามารถเป็นตัวประสานเชื่อมโยงองค์กรธุรกิจในระดับท้องถิ่นด้วยกัน ในการพัฒนาระดับภูมิภาคด้วย (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2539) นอกจากนี้บทบาทของหอการค้าจังหวัดยังได้รับการสนับสนุนให้มีส่วนร่วมในงานของจังหวัดด้านอื่นๆ ด้วย ไม่ได้จำกัดเฉพาะการค้าธุรกิจเท่านั้น ตัวอย่างเช่น ในการตั้งอนุกรรมการวัฒนธรรมจังหวัด ที่เน้นกิจกรรมด้านวัฒนธรรม พบว่าเกือบทุกจังหวัดจะมีประธานหอการค้าจังหวัดเป็นหนึ่งในคณะอนุกรรมการด้วย (คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2540 ข) และงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) เกี่ยวกับการท่องเที่ยว บุญบังไฟในอีสาน ซึ่งเป็นการศึกษาประเพณีบุญบังไฟของจังหวัดยโสธร ที่เปลี่ยนไป โดยนำเสนอถึงความสัมพันธ์ของกลุ่มพ่อค้าเชื้อสายจีน และหอการค้าจังหวัด ภาครัฐและชาวบ้าน โดยพบว่า มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบที่มีลักษณะของการปรับเปลี่ยนท้องถิ่นในชนบทให้กลายเป็นประเพณีของชุมชนระดับเมือง เป็นการปรับเปลี่ยนโดยกลุ่มต่างๆ ในเมืองยโสธร ที่มีทั้งการต่อรอง ประนีประนอม ช่วยเหลือและขัดแย้งจนในที่สุดเป็นงานบุญบังไฟที่มีลักษณะเฉพาะเพื่อตอบสนองความสัมพันธ์ภายในชุมชนของเมือง

ภาคประชาชนหรือสังคม การเกิดกลุ่มหรือองค์กรสาธารณประโยชน์ในสังคมไทย ที่มีพัฒนาการทั้งจำนวนที่เพิ่มและแนวความคิดของกลุ่มและองค์กรที่เติบโตขึ้น อีกทั้งการเกิดกลุ่มหรือเครือข่ายกิจกรรมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการรวมกลุ่มของภาคประชาชนเอง เหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงการเริ่มก้าวไปสู่การรวมตัวของกลุ่มที่เข้มแข็งขึ้น ประกอบกับการเล็งเห็นความสำคัญของการประสานงานและเชื่อมโยงกลุ่มหรือองค์กรเหล่านั้นด้วยกันและกับภาครัฐและภาคธุรกิจ โดยมีการจัดตั้งตัวกลางประสานงานของกลุ่มหรือองค์กรกิจกรรมที่มีลักษณะทำงานคล้ายๆ กันทั้งในแง่ของกลุ่มเป้าหมายหรือเป้าหมายของการดำเนินงาน ทำให้บทบาทของกลุ่มหรือองค์กรเหล่านี้เริ่มเป็นที่ยอมรับจากภาครัฐและภาคธุรกิจมากขึ้น กิจกรรมหรือโครงการบางอย่างที่กลุ่มหรือองค์กรพัฒนาเอกชน หรือขององค์กรภาคประชาชน จึงได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ และภาคธุรกิจตามมามากมาย แม้ว่ากิจกรรมหรือโครงการที่ได้การสนับสนุนมักเป็นกิจกรรมที่ไม่ต่อต้านอำนาจรัฐ หรือไม่กระทบกระเทือนผลประโยชน์ของทั้งภาครัฐและภาคธุรกิจ แต่ก็เป็นการเปิดโอกาสให้ภาครัฐ ภาคธุรกิจ และภาคประชาชน ได้ก้าวออกมาจากจุดยืนของตนเองที่ไม่สนใจภาคอื่นมาสู่การทำงานในลักษณะของการประสานงานกันมากขึ้น ทั้งนี้ถือว่าเป็นการพัฒนาที่ดี เพราะเป็นที่ยอมรับ

กันแล้วว่าการประสานงานความสัมพันธ์และความร่วมมือของทั้ง 3 ภาค เป็นสิ่งจำเป็นในการสนับสนุนการสร้างประชาสังคมที่เข้มแข็ง

ดังนั้นหากมองในเชิงบวก โอกาสที่จะพัฒนากลุ่มหรือองค์กรทั้งภาคธุรกิจและภาคประชาชนไปสู่การเป็นประชาสังคมที่สมบูรณ์มีความเป็นไปได้ แต่ทั้งนี้ต้องอาศัยเงื่อนไขหลายอย่างโดยเฉพาะการผลักดันที่ทำให้ทั้ง 3 ภาคข้างต้น ได้ก้าวออกมาจากจุดของตนมากที่สุด และเกิดอุดมการณ์หรือสำนึกร่วมกันอย่างจริงจังที่จะพัฒนาให้เกิดขึ้น จึงเกิดคำถามที่ท้าทายสำหรับการศึกษาในระดับลึกต่อไปทั้ง 3 ภาคจะสามารถร่วมมือประสานงานกันอย่างไร และในระดับไหนเพื่อก่อให้เกิดการสนับสนุนมากกว่าการกีดกันหรือเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประชาสังคมของแต่ละภาค

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย-แคนาดา. รายงานประจำปี 2528-2529 : กองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย-แคนาดา กับการสนับสนุนองค์การพัฒนาเอกชน. 2529.

กุศล สุนทรธาดา และคณะ. ทบทวนสถานการณ์และองค์ความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงดูเด็กในประเทศไทย. รายงานเสนอต่อสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, กรกฎาคม 2540.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ ที่เกี่ยวกับสมาคมและมูลนิธิ. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. ทำเนียบองค์กรเอกชนทั่วประเทศ ปีพ.ศ.2540. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2540 ก.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. บันทึกวัฒนธรรม 2540. กรุงเทพมหานคร:สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2540 ข.

ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ. “ภูมินิเวศวัฒนธรรม : ทิศทางใหม่ของการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นเพื่อระบบนิเวศที่ยั่งยืน” ใน ปาจารย์สาร ฉบับ หัวกะทิ ปีที่ 23 ฉบับที่ 2, มีนาคม, เมษายน 2539 :40:44.

ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคการณ์ไกล (บรรณาธิการ) . ประชาสังคม : ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, 2540.

นฤมล ทับจุมพล, ประภาส ปิ่นตบแต่ง และสมชาย ปรีชาศิลปกุล. “การเคลื่อนไหวของขบวนการประชาชนในชนบทกับการปราบปรามของรัฐ (ช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 – ปัจจุบัน.” ใน รัฐศาสตร์สาร ปีที่ 19 ฉบับที่ 3, 2539 : 50-67.

นาถฤดี เต๋นดวง และวรรณ จารุสมบัติ. รายงานการวิจัยเรื่อง บทบาทองค์กรพัฒนาเอกชนในการดำเนินงานป้องกันและควบคุมโรคเอดส์ (ฉบับร่าง) . ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข, คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2535.

นิติ เอียวศรีวงศ์. ห้องเที่ยวบุญบังไฟในอีสาน: บุญบังไฟต้องรับใช้ชาวโสธร ไม่ใช่ชาวโสธรรับใช้บุญบังไฟ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2536.

ประเวศ วะสี คนมีเงินกับการช่วยพัฒนาสังคม กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2533.

เพ็ญจันทร์ ประดับมุข. “ประชาสังคมกับการแพทย์และสาธารณสุขไทย” ใน *ประชาสังคมกับการพัฒนาสุขภาพ: บทวิเคราะห์ทางวิชาการ*. สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ (บรรณาธิการ). กรุงเทพมหานคร:สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, 2540.

มูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม. *การบริหาร อพช. ความไฝ่ฝันที่ต้องเป็นจริง*. เอกสารสรุปการสัมมนาผู้บริหารองค์การพัฒนาเอกชน, 12-13 กันยายน 2529.

วัลลภ ตังคณานุกาญจน์. “เด็กไทยยุคนิคส์.” *จุลสารทางเลือกการพัฒนา ฉบับพิเศษ : รายงานคุณภาพการพัฒนา ฉบับปีที่ 7*, มกราคม- ธันวาคม, 2532 : 251-255.

วิฑูรย์ เพิ่มพงศาเจริญ. “พัฒนาการทางแนวคิดขององค์การพัฒนาเอกชน : การแสวงหาทางออกในการพัฒนาสังคม.” ใน *พัฒนาสังคม : รวมบทความด้านการพัฒนาสังคมขององค์การพัฒนาเอกชน*. หนังสือออกเนื่องในงาน “สัปดาห์เผยแพร่งานพัฒนาเอกชน”, พฤศจิกายน, 2529.

วิศิษฐ์ วัชรวิญญู. บทบรรณาธิการ: ฐานที่มั่นใหม่ของภารกิจการเปลี่ยนแปลงสังคม. ใน *ปาจารยสาร ฉบับ หัวกะทิ*, ปีที่ 23 ฉบับที่ 10, กรกฎาคม, สิงหาคม 2539:2-4

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และอื่นๆ. *ทำเนียบนามองค์กรพัฒนาเอกชนไทย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ. “ประชาสังคม: ดุลยภาพใหม่เพื่อสุขภาพ.” ใน *ประชาสังคมกับการพัฒนาสุขภาพ: บทวิเคราะห์ทางวิชาการ*. สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ (บรรณาธิการ). กรุงเทพมหานคร:สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, 2540

เสรี พงศ์พิศ. *คาทอลิกกับสังคมไทย ตั้งแต่สมัยพระนารายณ์จนถึงปัจจุบัน*. เอกสารวิชาการ หมายเลข 42 เพื่อประกอบการสัมมนา สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย, 24 ธันวาคม 2525. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. “องค์การเอกชนสาธารณประโยชน์กับการพัฒนาประเทศ.” *จดหมายข่าวประชาคมวิจัย ฉบับที่ 8*, กรกฎาคม 2539 : 11-19.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์. *มองเศรษฐกิจการเมืองไทยผ่านการเคลื่อนไหวของสมาคมธุรกิจ*. กรุงเทพมหานคร : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตย และการพัฒนา, 2539.

อนุชาติ พวงสำลี (บรรณาธิการ). *ท้องถิ่นของเรา : ทำเมืองไทยให้น่าอยู่และยั่งยืน*. หนังสือประกอบการจัดงานเวทีสิ่งแวดล้อมไทย 39, 3-5 มกราคม 2540.

ภาษาอังกฤษ

Amara Pongsapich. “Nongovernmental Organizations in Thailand.” In *Emerging Civil Society in Asia Pacific Community*, Tadashi Yamamoto (editor) . 1994a.

Amara Pongsapich “ Philanthropy in Thailand.” In *Emerging Civil Society in Asia Pacific Community*, Tadashi Yamamoto (editor) . 1994b.

Rapin Eiamlapa. *People’s Participation and the State : A Study of the Role of Non-Government Organizations (NGOs) in the Thai Development Process*. Thesis submitted for the degree of Master of Arts (Asian Studies) , Australian National University, 1990.

Yamamoto, Tadashi. “Integrative Report.” In *Emerging Civil Society in Asia Pacific Community*. Tadashi Yamamoto (editor) . 1994.